

EL CASTELL D'ULLDECONA.

Resultats de la campanya arqueològica 1999-00

Per TONI FORCADELL

Aquest treball reflecteix, tot fent un breu repàs, tot allò que han fet un grup de joves entusiastes, d'entre 18 i 24 anys, que han treballat en un dels béns patrimonials més emblemàtics d'Ulldecona i de les terres del sud de Catalunya. Per aquest motiu, no voldria començar aquest escrit sense fer esment als vertaders autors de les tasques desenvolupades al castell i a la resta dels béns del nostre terme i del seus estudis posteriors: *Olivia Alucha, Saray Esteve, Laia Estrella, Eli Galeote, Helena Fibla, Feliu Mollà, Imma Querol i Jordi Vidal*. També voldria expressar el meu agraïment a la resta del cos tècnic de l'Escola Taller per la seva col·laboració i dedicació.

1. L'ESCOLA TALLER "LA FOIA"

L'interès de l'Ajuntament d'Ulldecona per continuar amb el projecte d'adequació i conservació del recinte fortificat del castell d'Ulldecona, per una part, i el benefici envers els joves aturats i sense estudis finalitzats, per l'altra, van suposar la creació d'un mòdul específic d'arqueologia a l'Escola Taller "la Foia".

En principi, la duració d'aquesta Escola va suposar una intervenció arqueològica al castell fins a final de l'any 2000, en la qual els primers 6 mesos es van dedicar a classes teòriques i la resta, a pràctiques. A part dels treballs arqueològics que es van fer al castell, el mòdul desenvolupà altres tasques

pròpies de la gestió i la difusió del patrimoni històric i arqueològic com són l'elaboració de conferències, exposicions, planificació i adequació de centres i edificis històrics... Aquest fet i el reduït nombre de persones integrants del mòdul -un màxim de 7 alumnes- ha repercutit en els treballs propis d'una intervenció continuada.

De fet, la intenció d'aquest mòdul era la realització d'un programa d'actuacions arqueològiques amb una durada de dos anys amb la finalitat de descobrir i netejar la zona del recinte intern del castell. D'aquesta forma calia fer una sèrie de feines específiques que ajudessen a donar una visió del conjunt fortificat: integrar les construccions aïllades del recinte intern, descobrir l'entrada original de la fortalesa, netejar els nivells d'enderroc del pati d'armes per reconèixer-ne l'organització i l'extensió, exhumar els paviments originals de les estances descobertes a la campanya del 95 i, per últim, descobrir i estudiar la torre àrab per conèixer-ne l'altura, la cronologia i la funció en relació amb les estructures de l'antic *hisn* àrab.

Aquest programa es trobava immers dins d'un pla director que aglutinava tant les actuacions arqueològiques com les arquitectòniques dins d'un mateix marc de treball amb la finalitat de combinar la preservació i la difusió del castell juntament amb la creació d'un punt d'interès turístic i cultural.

2. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA¹

2.1. Metodologia

2.1.1. El registre de les UE i del material arqueològic

Durant la campanya arqueològica de 1994, es van definir els nombres per les unitats estratigràfiques² entre el 1000 i el 1099. Es va prendre aquesta mesura per donar un marge d'enregistrament per a les unitats excavades durant les campanyes anteriors a 1994 que correspondrien a números anteriors al 1000 (desconeixem la major part de les signatures realitzades durant aquestes campanyes, encara que les registrades durant les campanyes de 1996-97 consten en les respectives memòries d'excavació). L'enregistrament de les UE durant la campanya de 1995/1 comença a partir del número 1100. Concretament, per al sector VI es va iniciar la nomenclatura a partir del número 1100, i per al sector VII, a partir del número 1200. Per aquest motiu, vam iniciar el registre de les unitats estratigràfiques a partir del número 1300.

Cal tenir en compte que durant la campanya de 1995/2³ es van definir i registrar tan sols les habitacions excavades a la zona de les estances, amb una nomenclatura individualitzada que seguirem durant aquesta intervenció.

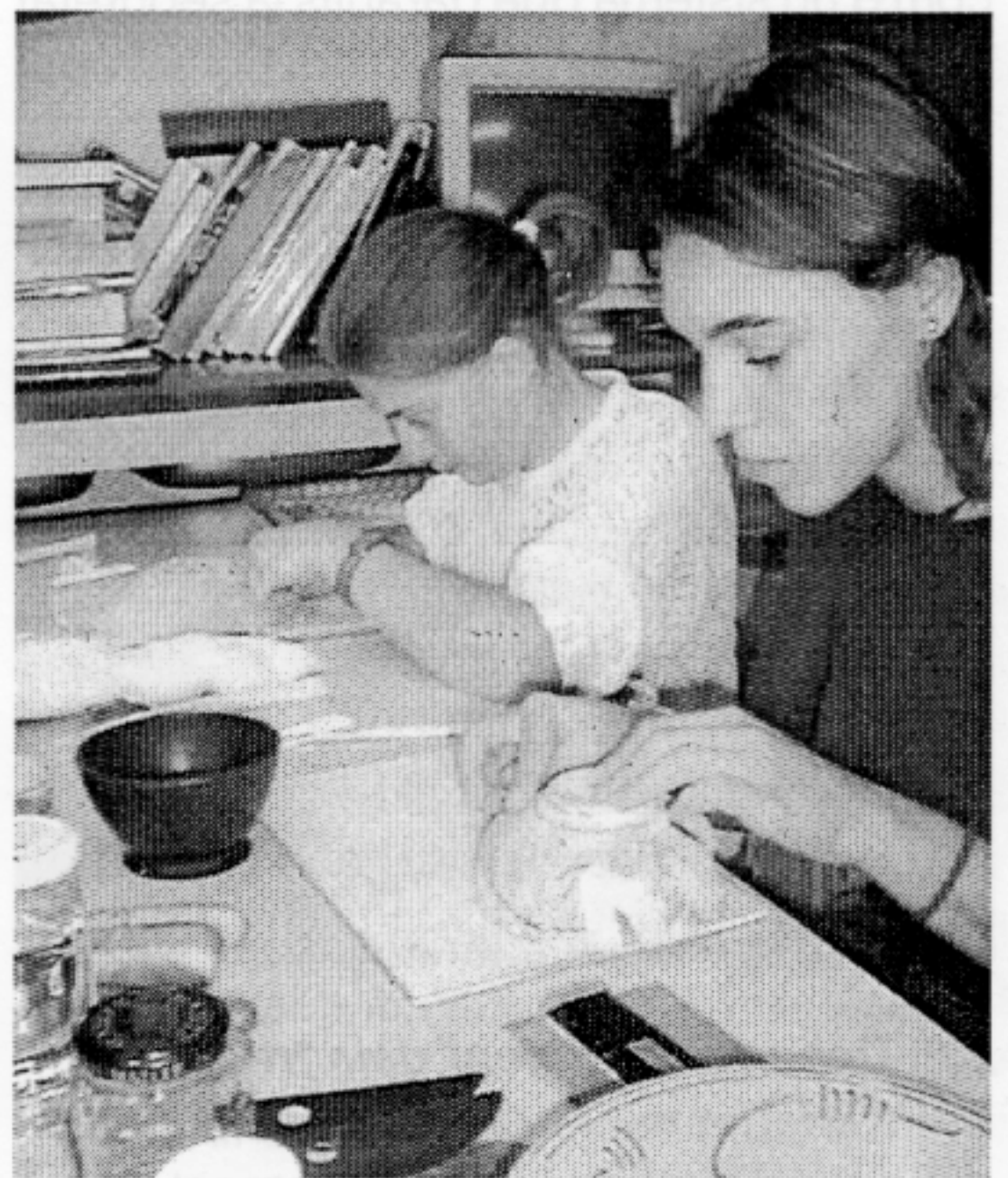
Els materials arqueològics s'han inventariat amb la nomenclatura utilitzada en anteriors campanyes arqueològiques, CU99/1300, que correspon respectivament a: jaciment, CU; campanya, 99; barra, /; nivell estratigràfic, 1300; guió, -; número de referència de la peça, 1. El número de referència pot correspondre igualment a un grup de peces (informes) com a una sola peça (formes, decoracions). El registre s'anotarà en la fitxa del material per elaborar l'inventari i gestionar la base de dades, per la qual cosa cadascuna de les peces recuperades es troba individualitzada.

2.1.2. El registre de cotes i planimetria

Les cotes s'han pres a partir d'un punt 0 situat en un lloc ben assenyalat i proper per facilitar-ne la lectura diària, però referenciades i preses des d'un punt topogràfic situat en un molló o vèrtex localitzat a la part superior de la torrassa andalusina. Aquesta es troba 255,57 m sobre el nivell del mar. Aquesta referència del punt 0 ja va ser utilitzada durant les campanyes de 1995/1 i 1995/2 per la qual cosa facilitarà la juxtaposició de plantes i seccions.

2.1.3. El treball de laboratori

La labor desenvolupada al laboratori no ha sigut independent del treball de camp, sinó que hi havia una interdependència correlativa ja que la valoració que es feia segons els resultats del dia a dia repercutia tant en un com en l'altre. Es realitzaren les feines de neteja del material, classificació, inventari, dibuix tècnic i també treballs de restauració i muntatge de les peces ceràmiques fragmentades. Finalment, es portar a cap la introducció de les dades obtingudes en un sistema informàtic.

Alumnes del mòdul durant el procés de restauració de les peces trobades al castell.

Per realitzar el dibuix tècnic, s'han seguit les normes assenyalades en el dossier de dibuix arqueològic que ha elaborat l'Associació Catalana d'Arqueologia i ha realitzat R. Álvarez.

2.1.4. Informatització de les dades

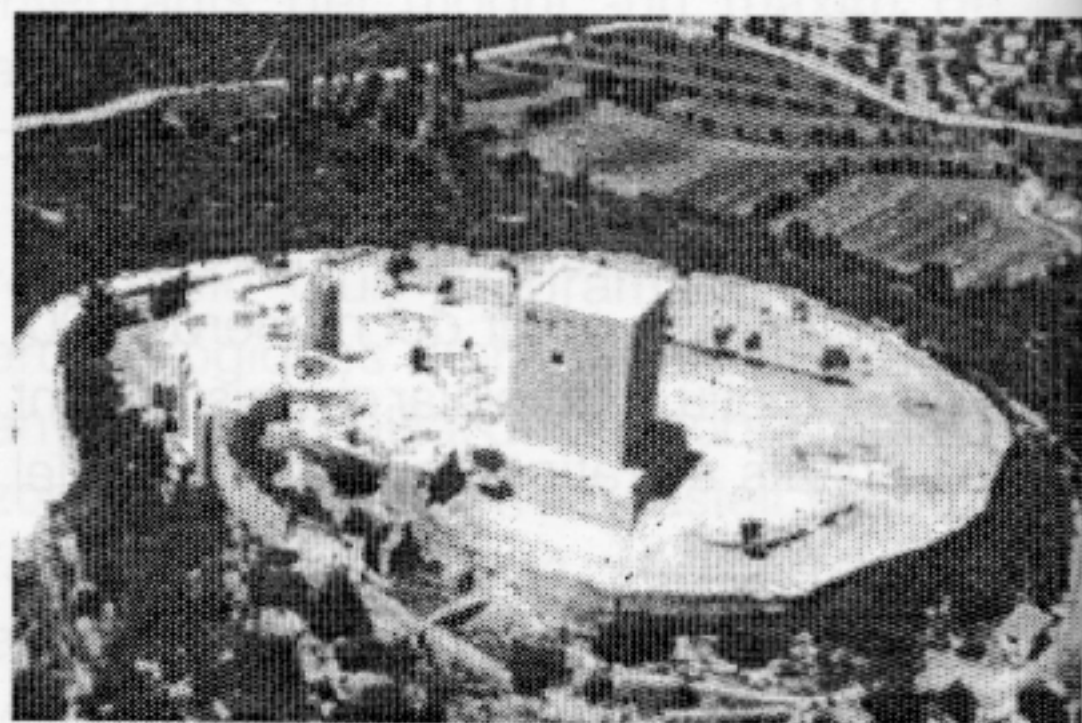
Un dels grans problemes d'una actuació arqueològica correspon a l'emmagatzematge correcte i la gestió de les dades que es generen, de manera que el seu accés i consulta puguen efectuar-se de manera ràpida, senzilla i eficaç. Resulta notori que, en el cas que ens ocupem, aquest aspecte s'agreuja de forma acusada si considerem que el volum d'informació obtingut (material arqueològic, unitats estratigràfiques, planimetria, material gràfic...) es multiplica de forma espectacular a causa de les especials característiques d'aquest projecte: llarga durada de l'actuació i una gran superfície per excavar. És per aquest motiu que es feia necessària, en les tasques de laboratori, disposar directament tant d'un bon equip informàtic com d'un sistema que garantís la seguretat de les dades i a la vegada n'economitzés la consulta.

El sistema ha constatat bàsicament dels següents directoris: condicions ambientals, punts arqueològics, localització dels materials arqueològics, classificació dels materials, laboratori, material cartogràfic, material gràfic i dibuix. Hem utilitzat, per igual, programes per al tractament de textos, bases de dades, fulls de càlcul, de disseny i de dibuix tècnic. Els programes utilitzats són, respectivament, Word, Filemarker Pro i Acces, Excel, Corel i Freehand i, per últim, l'Acad.

2.2. Desenvolupament dels treballs

La programació dels treballs al castell depenia, en part, del funcionament intern de l'Escola Taller. Els primers mesos es van

dedicar, tal com es disposava en el programa formatiu de l'Escola, a la formació teòrica dels futurs auxiliars d'arqueologia, que havien d'assolir els coneixements necessaris per desenvolupar correctament la feina. Pel mateix motiu, l'excavació es va acomodar a la seva durada i a la realització d'altres activitats relacionades: exposicions per a la Diada del Castell i la Festa Medieval d'Ulldecona, assistència a congressos i exposicions d'història i arqueologia, elaboració de les comunicacions per a les Primeres Jornades Medievales d'Amposta i revistes locals, sortides formatives i, finalment, realització d'estudis, informes i memòries de les diverses actuacions portades a terme durant l'Escola.

Vista aèria del recinte fortificat

Seguint les directrius de treball marcades en les fases⁴ anteriors es van poder excavar les estances ja conegudes com el ZAP (zona d'accés principal), l'habitació G i el bastió, apareixen noves habitacions: H.E, H.F, Avant E i Avant F.

Les característiques del jaciment i la metodologia aplicada van ser posades de manifest a la intervenció de 1995, per aquest motiu s'optà per una excavació en extensió assistida per una màquina retroexcavadora quan la potència dels primers nivells d'enderroc ho permetia. Per tant, el plantejament metodològic és idèntic a aquell, ja que es tracta de continuar amb la percepció de l'organització espacial dins

del recinte intern, identificar noves estructures en aquells punts en els quals encara no s'ha actuat i excavar manualment les noves estances descobertes tant en les fases anteriors com en la que ara es preveu, fins als primers nivells d'hàbitat.

Estat de conservació del recinte intern abans d'iniciar la campanya arqueològica.

El mòdul d'arqueologia inicià els treballs d'excavació el 19 d'abril de 1999. Es va començar a rebaixar a màquina el nivell superficial format per terra de conreu, escombraries i herbam del sector nord del pati d'armes, va aflorar el mur (UE 2024) que es lliura perpendicularment al parament sud-est de la torre andalusina (UE 1400) i que separa les habitacions E i F (anomenades així per seguir la nomenclatura iniciada en la campanya 95). La màquina continuà en l'àrea de l'HE i va extraure una part d'un estrat d'enderroc format majoritàriament per terra de conreu a més de pedres, carreus, teules i rajoles. A partir d'aquest nivell s'excavà manualment la resta dels estrats. Seguidament, s'extraguieren els nivells de runa i terra a l'est de l'HE després d'aparèixer el mur (UE 2023) que la tanca per aquesta part i enfront de l'accés a la torre quadrada; més tard s'excavà a l'HF, on es va descobrir el mur de tancament d'aquesta per l'oest (UE 2026). Es continuaren els treballs amb l'excavació del reblliment de l'HF i de l'HE.

Després d'extraure els primers nivells d'enderroc de l'HAvant F es delimitaren els murs de tancament (UE 2025 i 2026) fins al centre de la plaça. Posteriorment es començaren a delimitar els paviments superposats de l'HE i també la muralla andalusina fins a l'entrada de la torre quadrada.

Després d'un temps sense poder excavar es reemprengueren els treballs el 12 de juliol, període en què es van delimitar els paviments successius de l'HE i s'inicià l'extracció de la capa superficial d'un sondeig estratigràfic situat entre el folre de la torre, la muralla andalusina i la torre celòquia.

Després del parèntesi estival es continuaren, amb forces renovades, els treballs a l'estança Avant F. Entre el 26 de setembre i el 4 de novembre s'hi va descobrir una llar, la columna cilíndrica i un paviment de lloses, els escalons de l'HF i diversos nivells d'hàbitat. Del 3 al 30 de novembre s'excavà el bastió andalusí i els últims nivells de l'HE. També es va fer un estudi dels panys i els murs del castell, es van analitzar les seves patologies per realitzar la consolidació posterior. També es va extraure l'últim nivell de l'estança E i es va descobrir un paviment de lloses.

Realització del treballs arqueològics a l'estança E.

A partir del 20 de gener de 2000, el grup es va repartir entre el bastió i la zona d'accés original o ZAP, d'on va extraure el nivell

d'enderroc (UE 2203) del ZAP, va descobrir el llindar del portal (UE 2206), un paviment modern empedrat (UE 2217) i es realitzà un sondeig per seguir el mur (UE 2218). Posteriorment s'excavà el bastió, es descobrí l'aljub interior i les diferents estructures que s'hi assentaven i es donaren per finalitzats els treballs en aquest sector. Entre els mesos de març i agost s'estudià l'aljub petit ubicat al pati d'armes i es va traure l'enderroc que cobria la muralla andalusina entre el folre i el bastió per l'exterior. S'efectuà un sondeig que seguia de costat a costat del ZAP l'estructura apareguda sota el paviment i també es van extarure els últims nivells d'enderroc tant al bastió com a l'HE. El 10 d'agost es netejaren el ZAP i el bastió i es donà per acabada la campanya.

2.3. Resultats de la intervenció

2.3.1. Unitats estructurals

2.3.1.1. Habitació E

L'habitació E, de 6,5 x 4,5 m màxim, té una planta irregular per estar a l'angle que formen la torre celòquia i la muralla andalusina, que se li lliura fent corba; està limitada a l'est i al sud pels murs UE 2023 i 2024, fortament escapçats, als quals s'accedia per una porta d'1 m de llum. De la muralla i el mur oposat, naixen dos brancals de dovelles que formaven un arc que donaria suport al sostre o estructura superior. Els dos arrancs d'arc surten tallant els respectius paraments de la muralla i el mur enfrontat, disten 3,70 m l'un de l'altre i conserven una altura màxima d'1,5 m.

El que cal destacar d'aquesta estança i que és més interessant per estudiar són una menjadora i el paviment. La menjadora està feta de maçoneria, lliurada al mur sud i contra l'angle que forma aquest amb la torre andalusina; fa 3,90 x 0,90 m i 0,80 m d'alçada. La pica, de 4 m de llargada per 1 m d'altura i 80 cm d'amplada és de secció

còncava i es troba arrebossada amb un morter molt fi de calç amb una coloració groguenca. A l'extrem nord de la pica es troba un compartiment més menut.

El paviment enllosat és de forma circular i es troba al centre de l'estança, a mode de base d'una llar de gran extensió. Ara per ara desconeixem la seva funció en relació amb l'estança i amb la menjadora, però, per la relació estructural, el paviment correspondria a una fase posterior d'ocupació. Per sobre d'aquest paviment i cobrint la resta del sòl de l'estança, hi havia una capa gruixuda de cendres. Aquest nivell s'estén també a l'estança avant F, cosa que faria suposar-ne la destrucció, en part o total d'aquesta àrea, per un incendi.

L'estança H-E amb la menjadora una vegada finalitzada la intervenció

Per sobre d'aquest nivell de cendres, l'estança estava reblerta per dos grans estrats d'enderrocs. Entre aquests dos estrats estrobava la UE 1414, caracteritzada per un enderroc de terra fina i cendrosa amb una gran acumulació de material ceràmic de taula; a més a més de les restes d'una llar de foc.

2.3.1.2. Habitació Avant E

Entre l'habitació E i el passadís d'entrada a la torre quadrada queda un espai quadrangular, ocupat per una estança de la

mateixa amplària que la H-E que hem anomenat Avant E. En aquesta estança, només es va poder extraure els nivells d'enderroc, sense poder arribar als paviments a causa que els murs que el delimitaven es trobaven per sota del nivell del paviment actual d'accés a la torre quadrada, per la qual cosa s'excavarà quan s'actui a la totalitat del pati d'armes.

2.3.1.3. Habitació F

És l'estança tancada pel murs d'UE 2025, 2026 i el mur de la celòquia. Es troba més al sud i a continuació de la H-E, amb la qual comparteix el mur 2024 que les separa. Té una planta irregular, limitada pels murs UE 2025, UE 2026 i la torre celòquia. Presenta un paviment molt ben conservat de morter i grava grossa que eleva el pis de l'estança uns 30 cm per sobre de la resta d'habitacions. A l'interior, s'hi accedeix a través d'una porta d'1 m de llum i pujant un esglaó de pedres tallades grans desgastades.

El seu interior presentava dos estrats de rebliment. El primer correspon a un enderroc similar als enderrocs de les altres habitacions: terra, grans pedres, teules i fragments de morter i d'una gran potència. Aquest estrat cobria el nivell 1431, individualitzat per la gran troballa de material ceràmic de luxe i metalls entre sediments de llims.

2.3.1.4. Habitació Avant F

És l'estança oberta al pati d'armes que comunica amb les habitacions F i E. És l'àmbit -encara no delimitat completament- que acaba de definir el cos E-F. Se situa davant de l'H-F, compartint els murs UE 2024, 2025 i el 2026. Al mur UE 2024 se li lliura una banqueteta de 150 x 75 cm i una altura de 60 cm. El mur 2026 presenta dues fases constructives, la segona coincideix amb aquesta estança; en el seu extrem sud

mostra una columna de secció circular i base troncopiramidal que surt tallant el mur, se'n conserva fins a una altura de 122 cm i al final una brancada de carreus. A banda i banda de l'entrada a l'estança Avant F, les cantonades dels murs tenen brancals de carreus amb motllura. Per accedir a l'habitació F hi ha dos esglaons de pedra que estaven coberts per una rampa i un altre esglaó per entrar a l'habitació E, a través d'una porta de 97 cm de llum amb llindar de carreus.

Sala Avant F amb la columna i l'enllosat de pedra

També estava coberta de rebliment però amb menys potència; hi havia restes de focs amb cendra i carbons i el material ceràmic era escàs, en destaca una greixonera de cuina. Cal destacar l'empedrat central d'1,2 m per 1,42 m, amb lloses ben col·locades i allisades pel seu ús continuat.

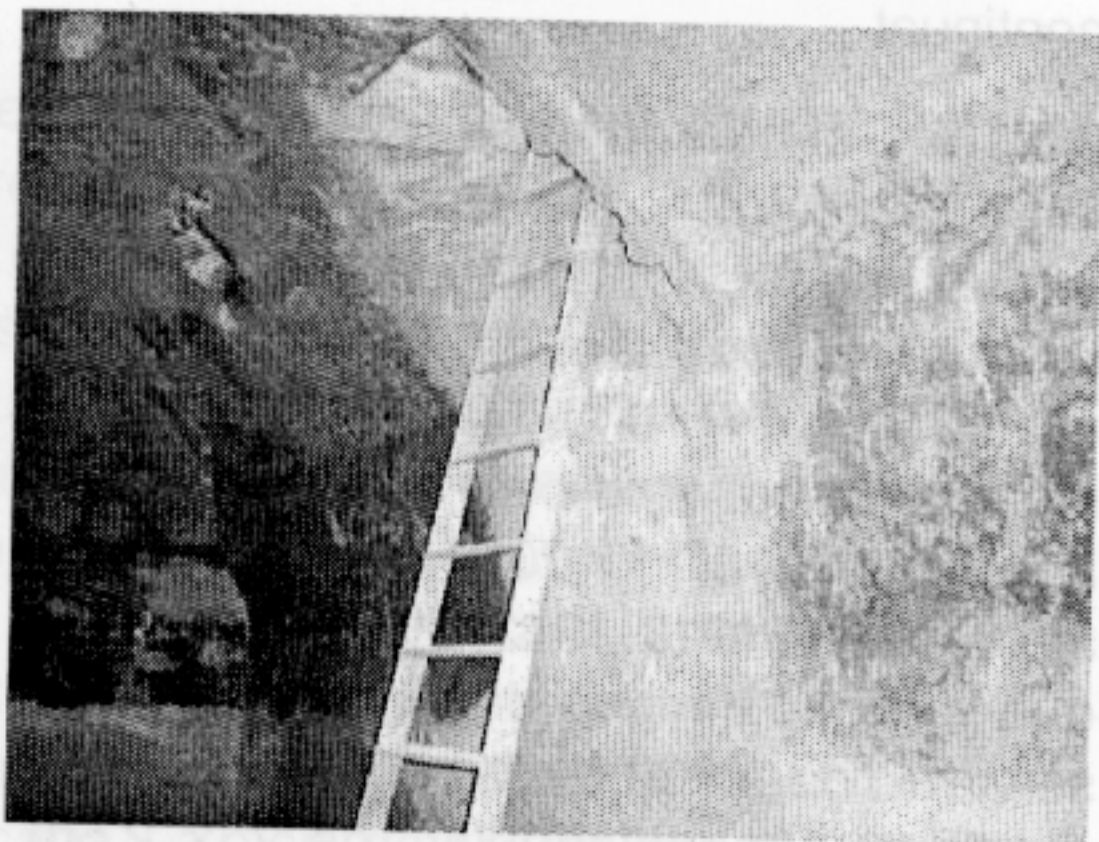
2.3.1.5. Bastió andalusí

Al bastió, s'hi ha excavat tota la runa que en cobria la superfície i s'ha pogut descobrir l'estructura que s'amagava a sota. Consta, a la base, d'un gran aljub protegit per forts murs: al costat nord-oest, el mur UE 2015; al costat sud, el mur 2017, a més d'un mur atalussat (UE 1913 i 1912) a la banda externa que l'envolta a mode de torre-bastió i que servia a mode de defensa i vigilància. L'aljub és de planta rectangular, de 7 x 2,5m, cobert per una volta apuntada d'una altura

màxima de 3 m. La trapa o obertura per accedir-hi queda centrada i talla la volta en el costat sud-est, és l'única part de l'interior que mostra uns forts carreus. La resta de parament intern està arrebossat amb morter lluit.

A sobre la solera de l'aljub, hi ha un paviment de grava grossa i morter (UE 1925), on se situa l'obertura o trapa per pouar (UE 1932). Per sobre d'aquest pis, se situa la planta superior de la torre, sostinguda per una volta feta de pedres en llibrell (UE1905) a la qual s'accedia per unes escales (UE 1911) que naixen al cantó sud del sòl a sobre de l'aljub. El paviment d'aquest últim pis estava compost per terra batuda, paviment de morter de calç i lloses de grans dimensions. A sobre del paviment, es localitza una estructura cúbica (UE 1904) arrebossada amb morter i lliurada al tapial del mur nord-est. Té unes mesures d'1 m d'amplada per 0,60 m d'alçada. En aquest lloc, ressalta la troballa, entre els primers nivells de rebliment, a sobre el paviment de la volta, d'un Crist de bronze procedent d'una creu processional desapareguda. També apareixen fragments metàl·lics que podrien correspondre a la creu. Tant el pis com el cub i la volta presenten una inclinació pronunciada en direcció al recinte intern i, a mesura que s'aprofundeix a l'interior de la torre, es constata l'estat d'imminent enrunament de la solera.

Detall de l'interior de l'aljub i l'obertura per accedir-hi.

La intervenció en el bastió andalusí es va centrar en l'extracció de la gran potència d'enderroc que contenia el seu interior. Tota l'excavació s'efectuà manualment en una àrea de 5 per 5 metres que comprèn el parament intern dels murs del cantó est (UE 1912 i 1913). En aquest sector es poden diferenciar, entre altres, dos grans estrats, per la informació que ens donen. Un correspon a l'ensorrament de l'estructura del pis superior. Aquest nivell d'enderroc presenta gran quantitat de pedra, terra i fragments de morter, molta teula trencada i maó, així com blocs ben tallats de pedra que provenen de la solera d'aquest pis superior, que presenta forats que arriben fins a l'interior. En un d'aquests forats situat al costat del cub és on es va descobrir la figura romànica. Just per sobre d'aquest estrat hi havia una línia de dovelles assentada sobre l'enderroc a la mateixa altura que la solera. Aquestes dovelles pertanyien a un arc caigut, paral·lel al mur nord-est del bastió i que distava d'aquest uns 5 m.

L'altre estrat correspon a l'ensorrament de la coberta del bastió. Aquest estrat es localitza just a sobre del paviment UE1925 pel seu costat oest i estava compost per una gran quantitat de teules. En ser totalment descoberta la resta de volta de llibrell es va apuntalar amb llistons de fusta, ja que el seu estat era d'enrunament imminent.

2.3.1.6. Habitació G

En aquesta estança només es van extraure els nivells d'enderroc fins a igualar el sòl amb les cotes del pati d'armes i accés a la torre quadrada, per la qual cosa en va quedar al descobert el parament del mur (UE 1920) que tanca el bastió per l'oest i el parament de la muralla andalusina. Durant l'excavació no ha aparegut cap estructura, el material ceràmic estava molt fragmentat.

2.3.1.7. Zona d'accés original

La zona d'accés al pati d'armes o ZAP és l'estança que comunica l'exterior, zona entre muralles, amb l'entrada a la plaça central pel sud-est. És una habitació de planta irregular, compresa entre l'absis de l'església, les habitacions A i B1, murs UE 2005 i 2006, i el portal modern que dona pas al pati.

Els paviments successius excavats presenten una inclinació cap a l'exterior de les muralles i estan formats, al tram superior, per un empedrat amb còdols que dona accés al portal formant un esglaó. La resta del paviment és de terra batuda i continua amb pendent fins al mur que tanca el recinte per l'accés exterior. El mateix paviment presenta un altre esglaó format per una línia de pedres, UE 2221, a la part final, que travessa de l'absis al mur de l'habitació B1, amb la funció de retenir els esllavissaments de terra

En aquest sector s'han pogut observar un seguit d'estructures que ens permeten conèixer millor la seva distribució interna. En el centre i travessant tot el ZAP va aparèixer una línia de dovelles, UE 2208, en l'orde original pertanyien a un arc caigut a sobre mateix del paviment. Al mur de l'habitació B1 (UE 2007) es troben els brancals ben treballats d'una porta de 2 metres de llum amb la meitat superior enrunada, que havia sigut tapiada i donava accés a l'estança B1. La porta es trobava colmatada i amortitzada pels paviments abans esmentats. El mur que tanca per la seva part exterior i que correspondria al llindar d'accés, UE 2207, forma part d'una ampliació o reestructuració de la muralla. Finalment, dins del ZAP ens havia cridat l'atenció una alineació de pedres a nivell de paviment que ha resultat correspondre al parament d'una estructura soterrada. En extreure la terra de reompliment que el cobreix, s'observa que està arrebossat i

que continua en direcció nord més o menys paral·lel al mur amb portal (UE 2006). Un metre per sota del paviment actual apareix una banquetta adossada al mur (UE 2005) que sobresurt 0,3 m. L'estructura no canvia de direcció cap al sud-est, sinó que acaba lliurant-se al brancal de carreus de la porta del mur (UE 2007), travessant tot el ZAP.

2.3.2. Cultura material

L'utilitatge material de l'últim assentament documentant al castell d'Ulldecona procedeix fonamentalment dels nivells d'enderroc que cobrien les estructures i en menys quantitat dels estrats d'hàbitat. Cal destacar la gran troballa de peces de ceràmica del segle XIV i XV i la troballa de peces senceres. Un altre aspecte que defineix aquests material ceràmic és l'aparició i la proliferació de ceràmiques de luxe de sèries valencianes, algunes molt conegudes que ha possibilitat la datació d'altres materials com els comuns. També cal destacar la troballa de monedes de bronze i diversos fragments i útils de ferro i per damunt de tot la troballa d'un Crist de bronze. El nombre total de material enregistrat suma 8020 fragments.

Així, trobem com a ceràmica de taula: plats i escudelles decorats amb blau, amb daurat i amb combinació. A part d'aquest tipus, apareixen una gran quantitat de fragments de càntirs de fabricació pròpia de la zona -Traiguera- amb decoració amb manganès o pintura rogenca amb regalims de vidrat. Per altra banda, la ceràmica de cuina presenta formes i acabats que portaran a caracteritzar la ceràmica de l'època moderna, amb la pràctica desaparició dels atuells de cuina reductora. El que predomina són els acabats vidrats que donen una major impermeabilitat a la peça amb cocció oxidant.

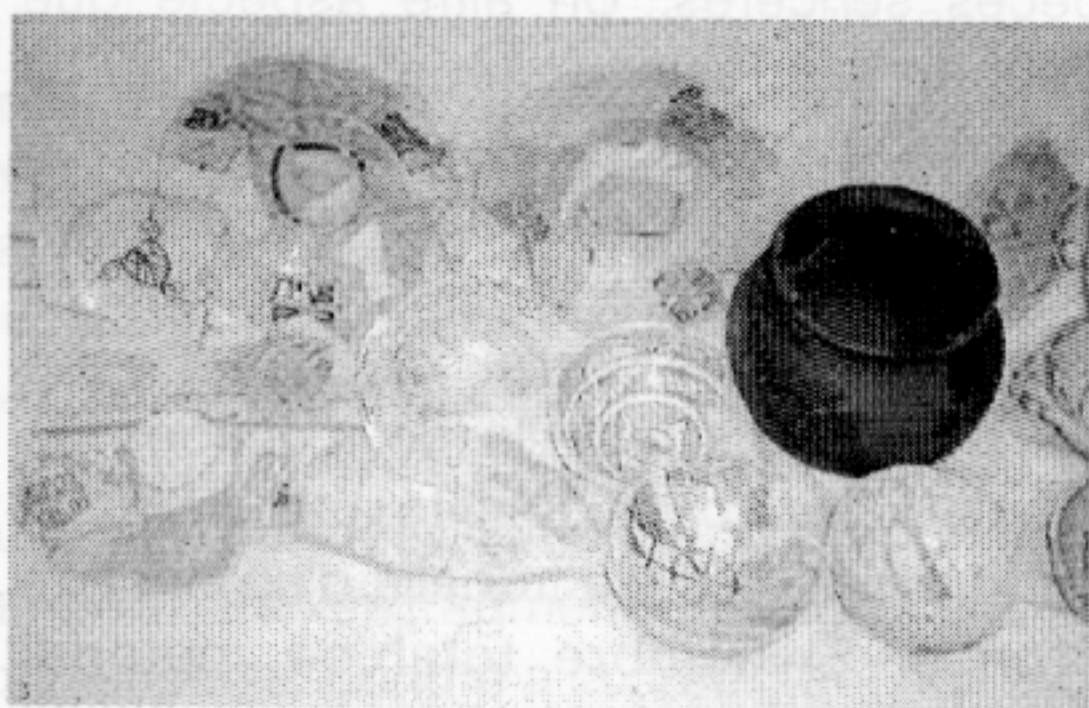
Una part dels objectes ceràmics van estar exposats en les exposicions que es

van realitzar al castell d'Ulldecona el setembre de 1999 amb motiu de la Diada del Castell i l'agost de 2000 dins la III Festa Medieval del Castell que va organitzar l'Ajuntament d'Ulldecona.

2.3.2.1. Ceràmica de taula

Durant aquest període -segle XV- es generalitzen les formes i les decoracions de la ceràmica de l'etapa anterior -segles XIII-XIV-. Les ceràmiques de bany estannífer amb blau i daurat són representades en gran abundància amb dues formes bàsiques: plat i escudella. Juntament amb aquestes peces trobem plats i escudelles de simple coberta vidrada i una peça de forma de safa de tradició andalusina.

Conjunt de ceràmica de taula dels segles XIV-XV. Corresponen a les produccions valencianes i són una mostra de les principals formes i decoracions aparegudes al castell d'Ulldecona

La majoria d'aquestes peces corresponen a la denominada ceràmica de luxe per l'alt cost de fabricació i probablement algunes formaven part de la decoració de les estances. La tècnica de fabricació de la ceràmica daurada és molt complexa, i necessitava de tres coccions. La primera, a una temperatura d'uns 900°; posteriorment se li aplicava una capa d'òxid d'estany i es coïa a uns 800°. Finalment es decorava amb una mescla a base de distints productes com la plata, sulfur de coure, òxid de ferro, etc. i es portava al forn a una temperatura de 500° i amb una cocció

reductora. Les peces decorades amb blau i daurat encara eren més cares, ja que se'ls aplicava un òxid de cobalt per al color blau abans de la segona cocció. La fabricació de la ceràmica daurada a Manises és coneguda des de la segona dècada del segle XIV.

Escudella

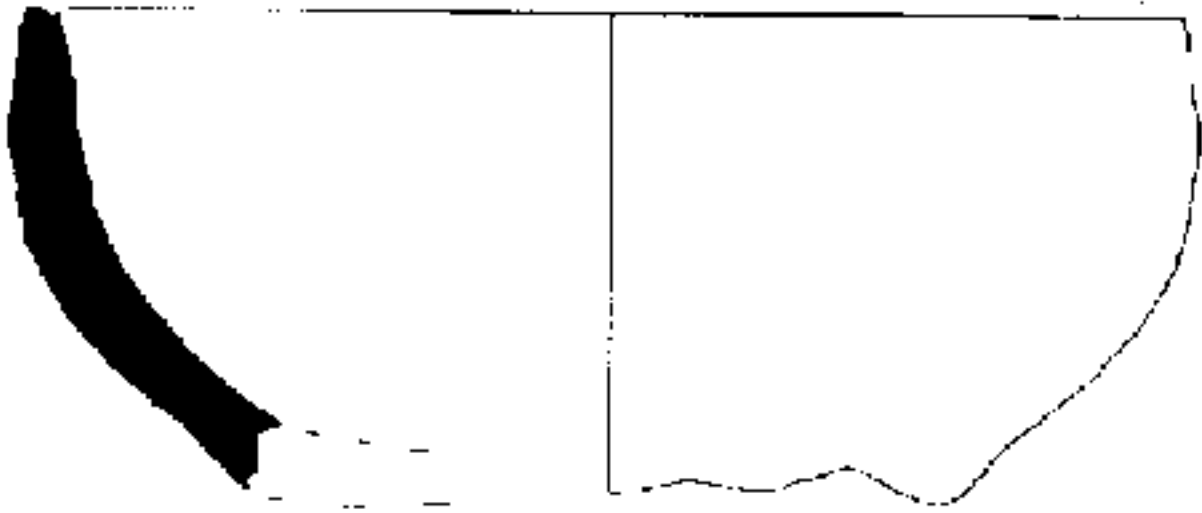
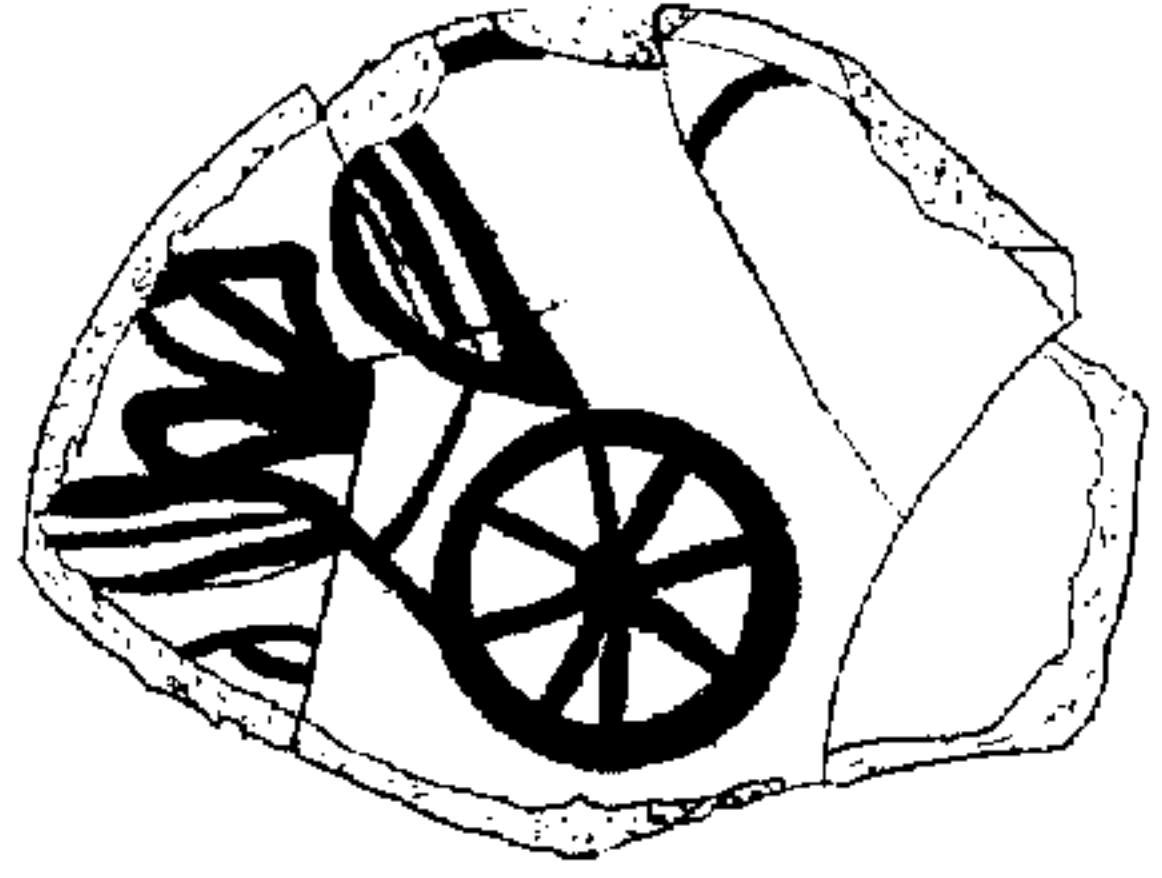
És una de les formes més comunes durant aquest període amb lleugeres variants. Tenim peces de cos hemisfèric amb corba continuada, base de peu anular, vora recta i llavi arrodonit. Totes són de cocció oxidant. Els motius decoratius principals són estilitzacions geomètriques o vegetals i també palmeta central i sanefes. Aquestes peces decorades amb blau s'han atribuït als tallers de Paterna i Manises i la seva cronologia s'ha fixat a mitjan segle XIV i, sobretot, a la primera meitat del XV.

Un segon tipus d'escudella que ha aparegut és la formada per peces de cos hemisfèric, base còncaua, vora recta i llavi arrodonit, algunes d'elles amb nanses d'orelletes. Tenen coberta estannífera blanca per les dues cares amb decoració amb blau i reflex metàl·lic. Els motius més representats són les bandes amb blau i formes vegetals amb daurat. La producció d'aquestes peces s'inicia a partir del segon terç del segle XIV i es generalitza durant tot el segle XV. Els taller principal de producció és Manises.

Plats

N'han aparegut de diversos tipus i formes. Els tipus més característics són de base lleugerament còncaua, vora molt oberta, i algun sense arribar a formar una ala diferenciada i llavi arredonit. Un altre tipus és el format per plats de base còncaua i ala recta, ben marcada a l'interior. Les pastes són blanques o ataronjades.

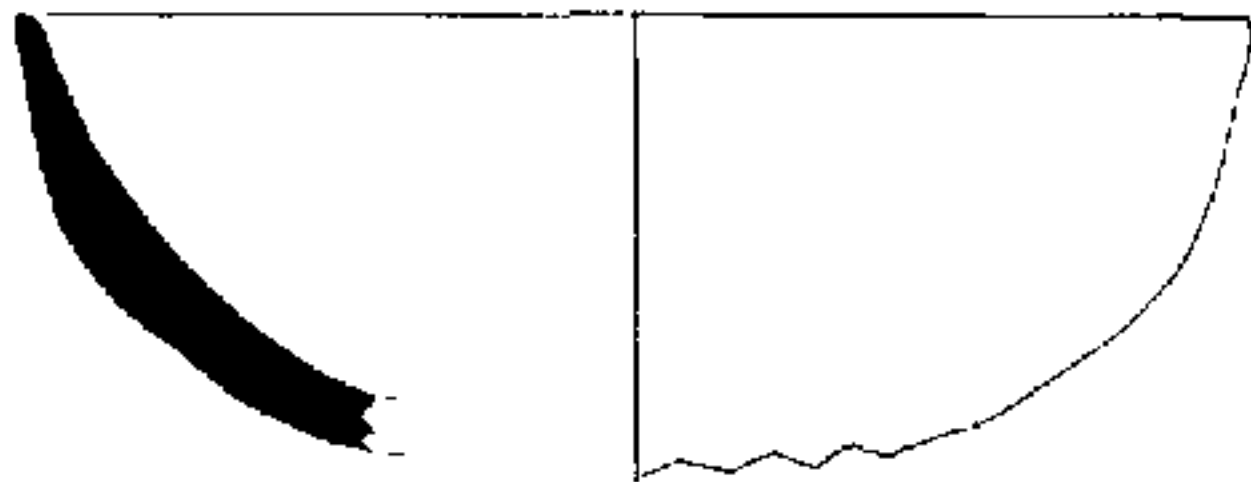
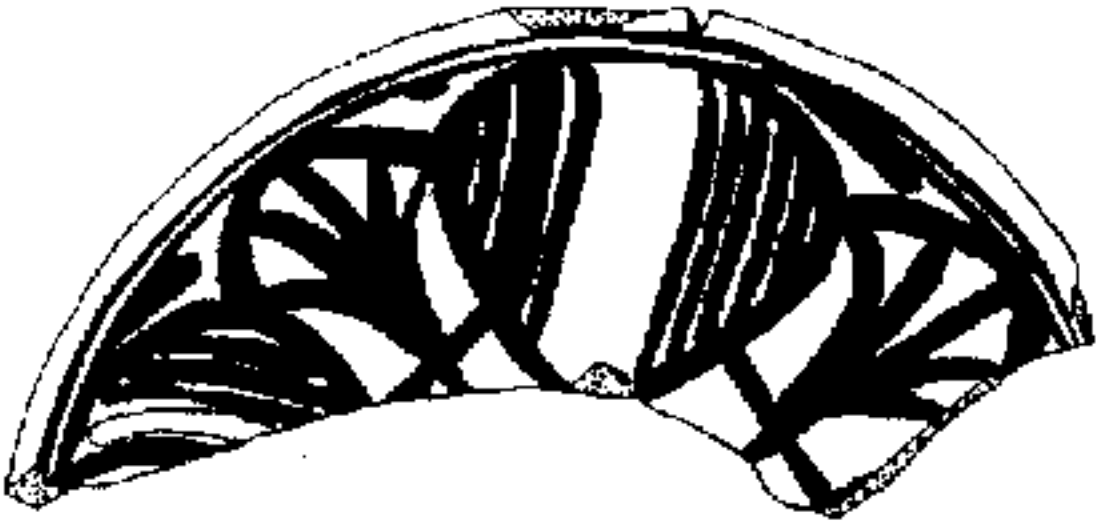

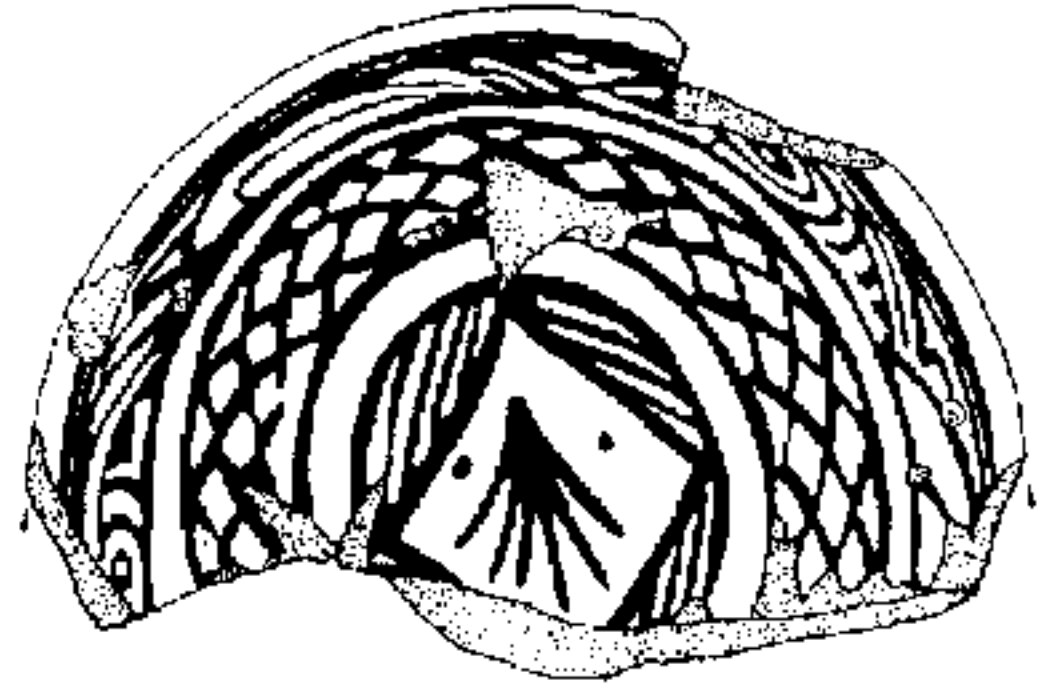
CU99/1431-12

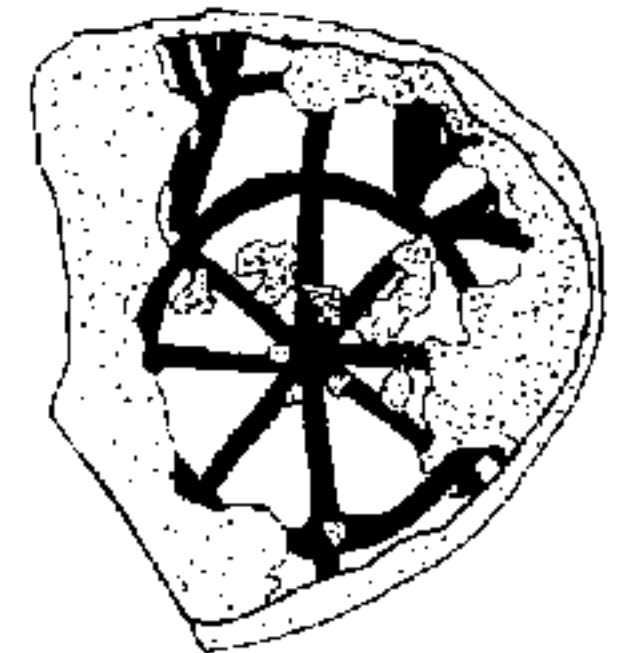
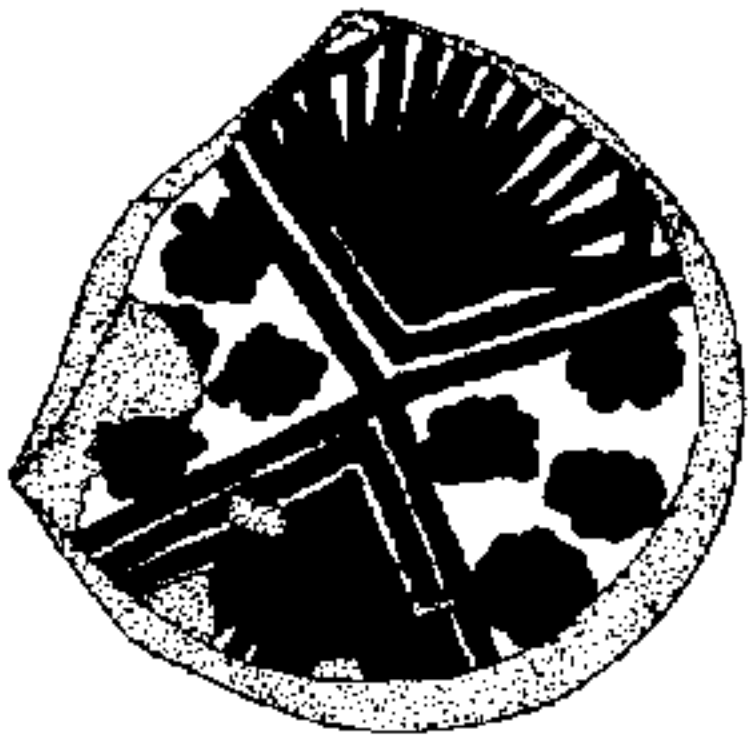
CU99/1431-13

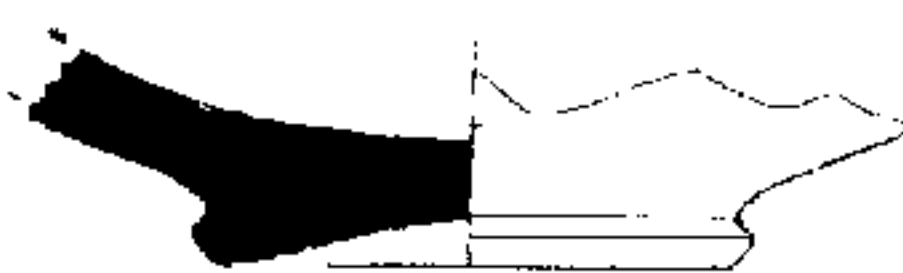
CU99/1431-27

CU99/1431-14

CU99/1431-131

CU99/1431-86

CU99/1431-87

Ceràmica medieval. Decoració amb blau. UE: 1431.

Presenten un bany estannífer blanc i decoració daurada. Els motius són geomètrics i florals

Les decoracions⁵

En conjunt, tot el lot de ceràmiques prové dels tallers ceràmics valencians de Paterna, de consum principalment àulic i situat majoritàriament entre la meitat del segle XIV i començament del XVI. La ceràmica que s'anomena de luxe o ceràmica esmaltada es presenta en dos colors fonamentals: el blau, el daurat que també anomenarem reflex metàl·lic, i la combinació d'ambdós. Observant les estadístiques generals de les tres unitats estudiades, notem que la decoració predominant és la blava (310/855), seguida per la de reflex metàl·lic (248/855) i per la combinació d'ambdues (72/855). Quant a la tipologia de les peces, trobem un clar predomini de les escudelles (604/855) seguides a molta distància pels plats (198/855)⁶ i considerem les altres tipologies (gerres, cubilets, servidores...) com merament anecdòtiques. Quant als tipus de base s'observa un predomini general de les bases discoïdals còncaues amb un 42% del total, seguit de les bases còncaues amb un 32% però amb la diferència que aquests estan gairebé tots concentrats a la UE 1431.

La decoració blava

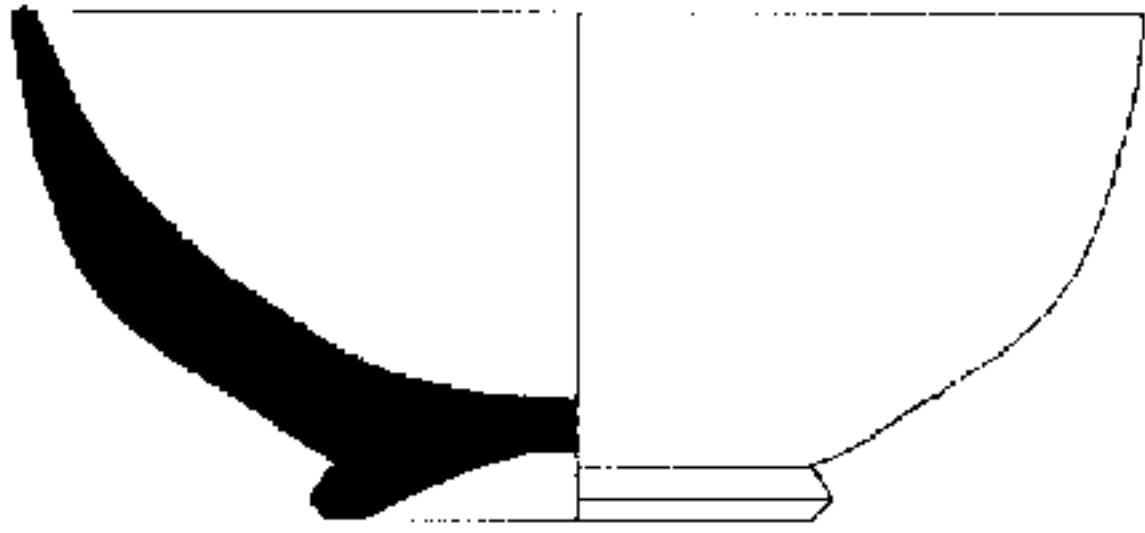
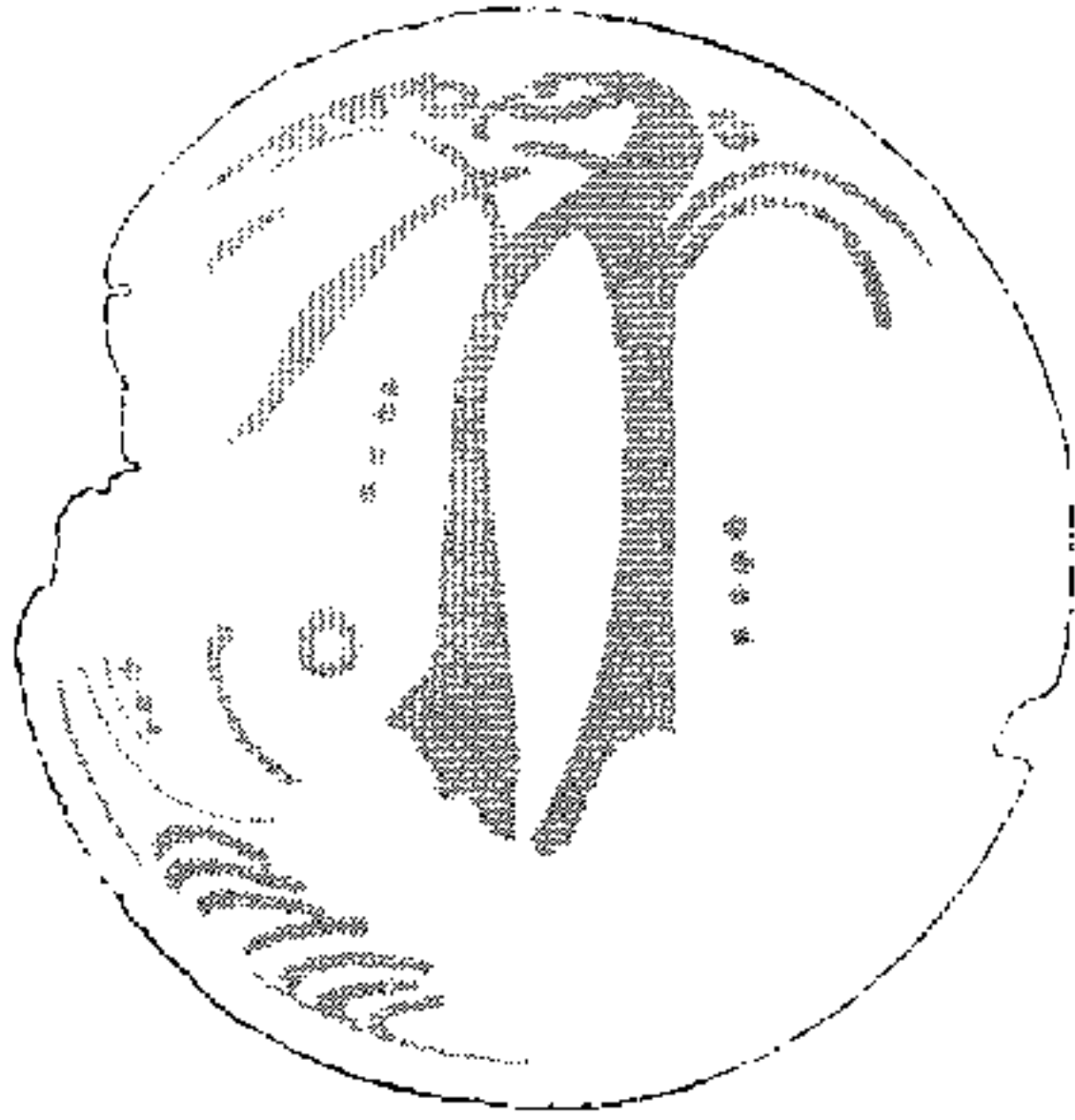
Dins d'aquesta remesa tenim representada la major part de les produccions paternines compreses entre els segles XIV i XV. Algunes podrien pertànyer a produccions de final del segle XIII pel tipus del blau utilitzat, d'una gran qualitat, però no tenim prou referències clares per inscriure'ls dins d'aquesta datació, per la qual cosa creiem que són manufactures del s. XIV, ja que la major part de les peces estudiades es troben compreses entre els segles XIV i XV.

La decoració blava s'obtenia de l'òxid de cobalt, també anomenat *azur* o *zafre*, i que s'importava de Venècia. Aquest òxid es molia i mesclava amb aigua per poder-lo escampar millor per la peça, era llavors quan estaven llestes per a la segona cocció. Les tonalitats del blau canviaven amb el temps, d'aquesta forma els blaus de més bona qualitat solen ser més vells que els blaus més toscos que són d'època més moderna. Aquesta fou, durant un llarg període, la ceràmica valenciana més estandarditzada, amb una producció relativament ràpida i econòmica en comparació amb els altres tipus de decoració. Aquestes formaven part d'una producció complementària de les decorades amb reflex metàl·lic, molt més fines i, amb tota seguretat molt més cares de produir.

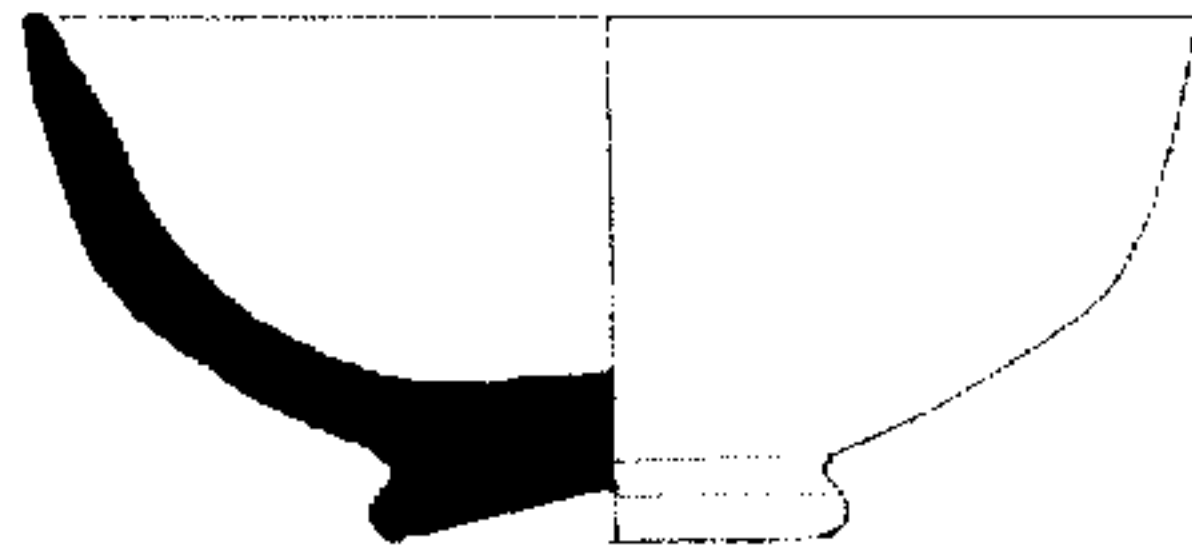
Pel que fa a les decoracions de gust heràldic, n'hem trobat en gran nombre, exactament 17 models heràldics diferents, ja siga damunt d'escudelles com damunt de plats. Sota aquest esquema decoratiu basat en escuts, trobem diferents variacions: senzills, adornats amb volutes, llengüetes o capolls, i rombes. Aquest tipus de decoració va ser molt usual tot i que, com ja hem dit, no solien correspondre a blasons concrets (menys quan es tractava de produccions per encàrrec) sinó que responien a criteris de prestigi estètic que hom associava a la noblesa. Això es pot demostrar amb el fet que no ha aparegut cap escut referent a l'orde hospitaler o fins i tot a Benet XIII com s'hauria pogut donar el cas. Eren peces de decoració ràpida a causa de la seva extremada esquematització.

Pel que fa als altres dissenys decoratius basats en estilitzacions geomètriques i vegetals, podem observar que aquestes es disposaven segons uns esquemes predeterminats: roda de palmetes i fulles,

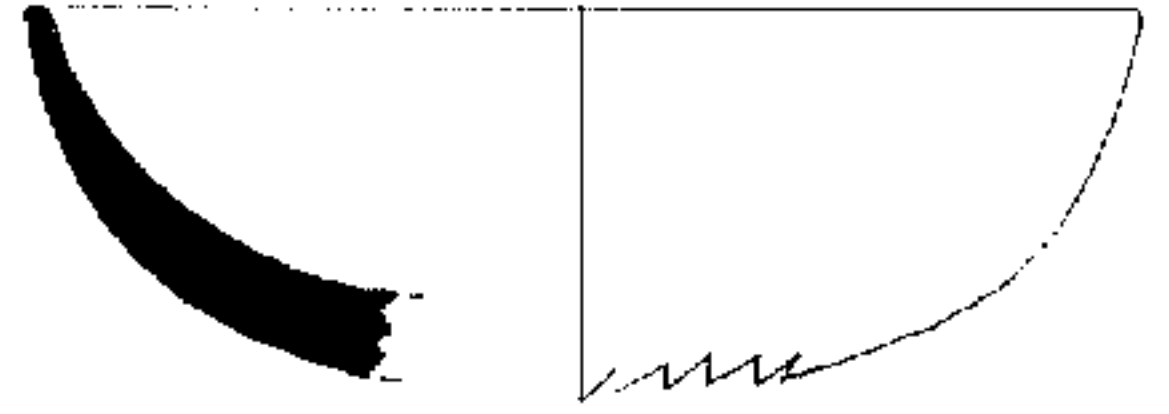
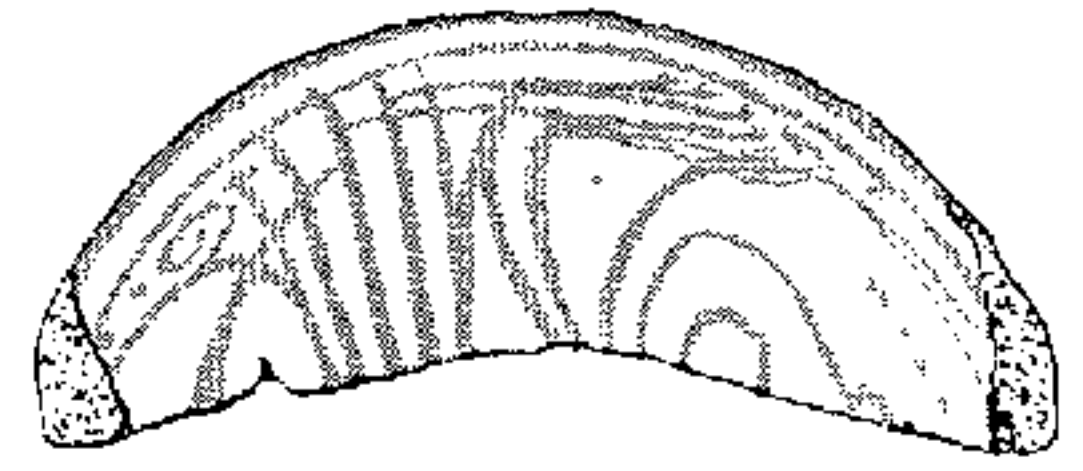

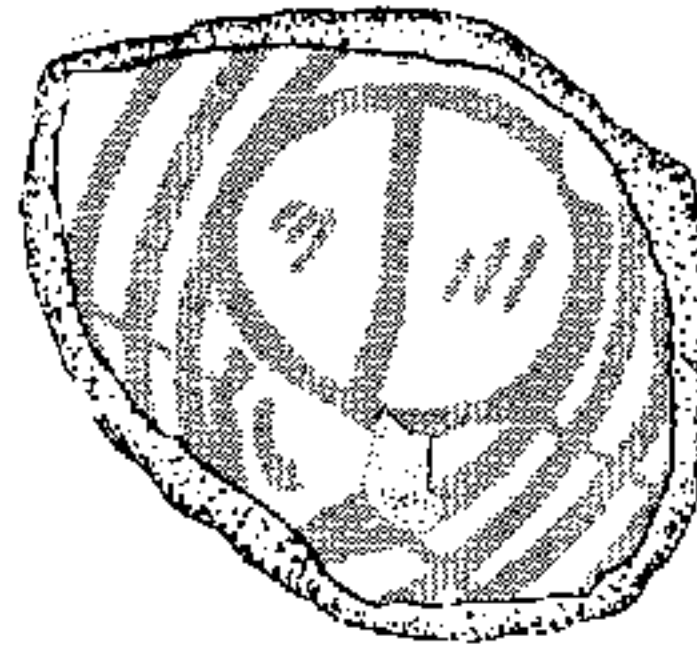
CU99/1431-760

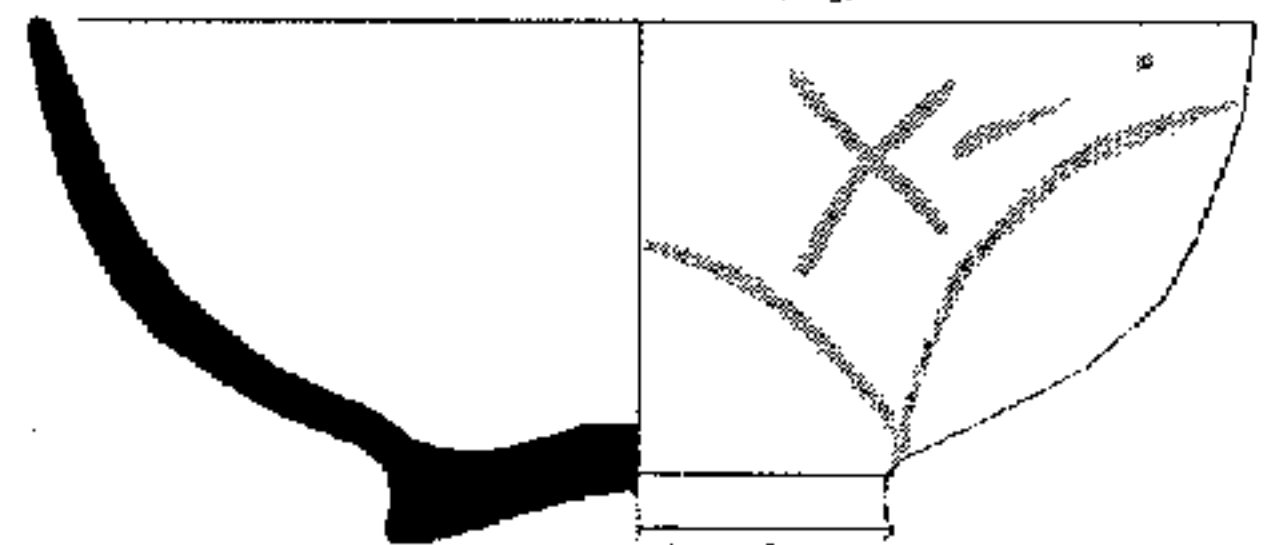
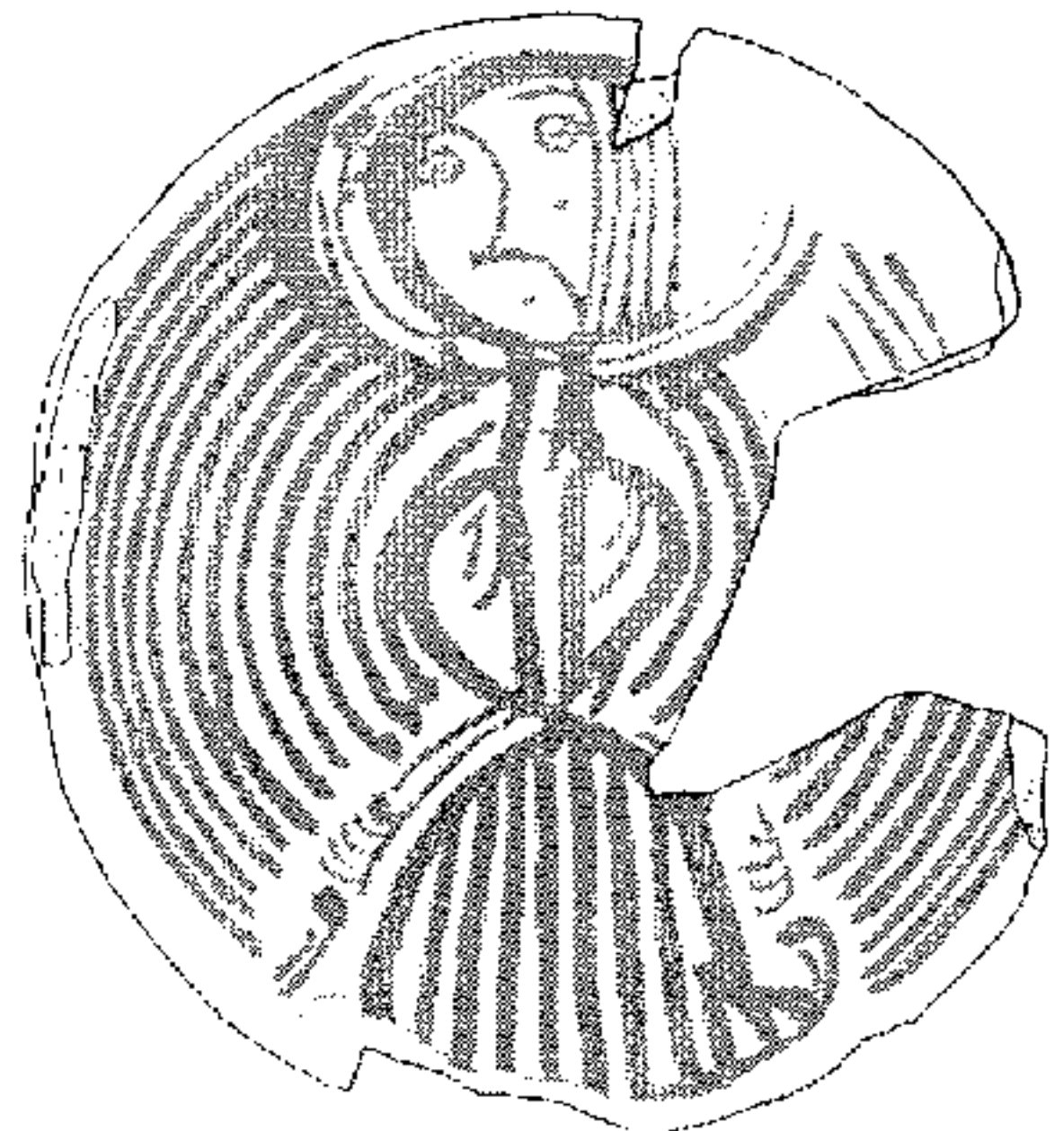
CU99/1431-869

CU99/1431-751

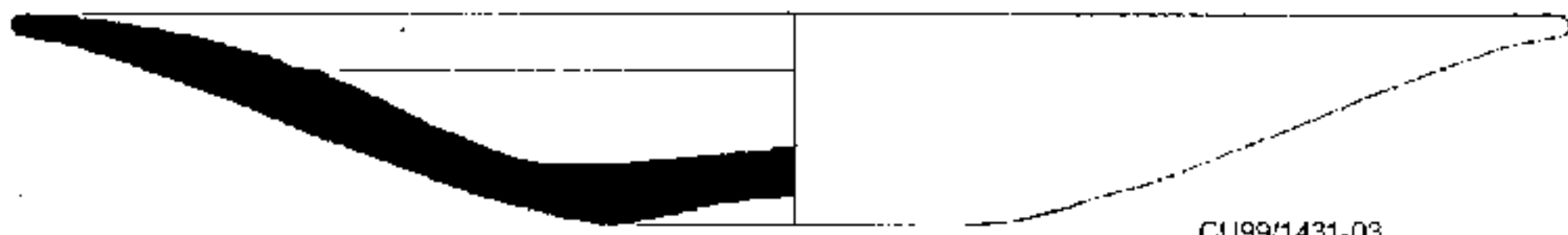
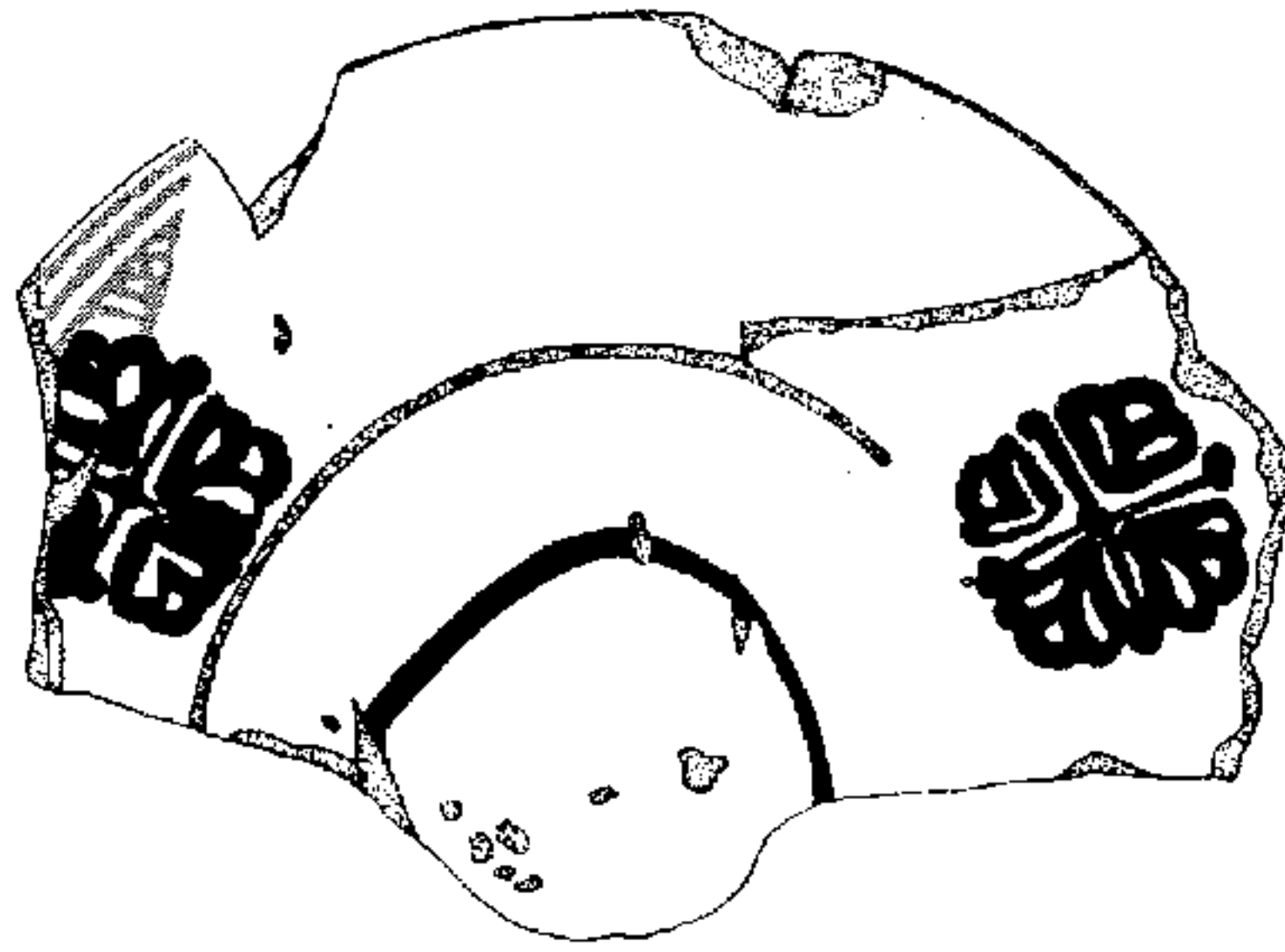
CU99/1431b-24

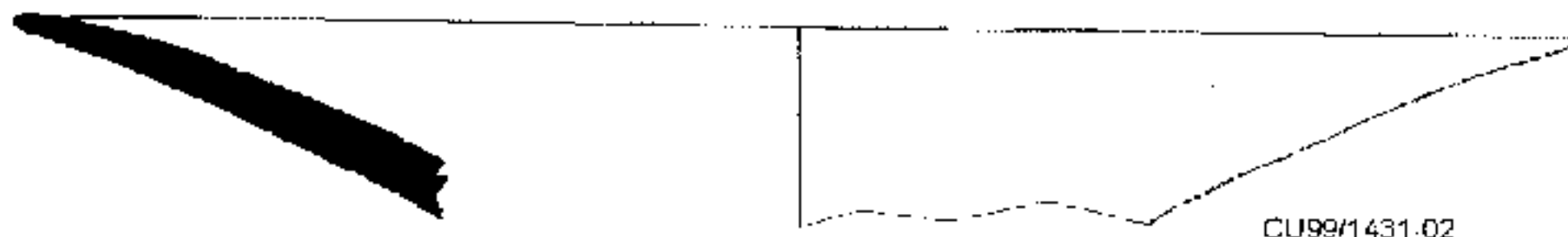
CU99/1431-757

Ceràmica medieval. Decoració amb reflex metàl·lic. UE: 1431.

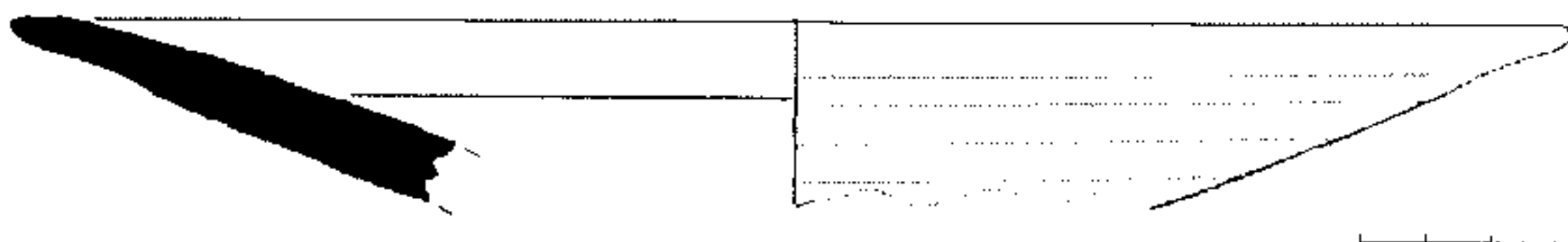
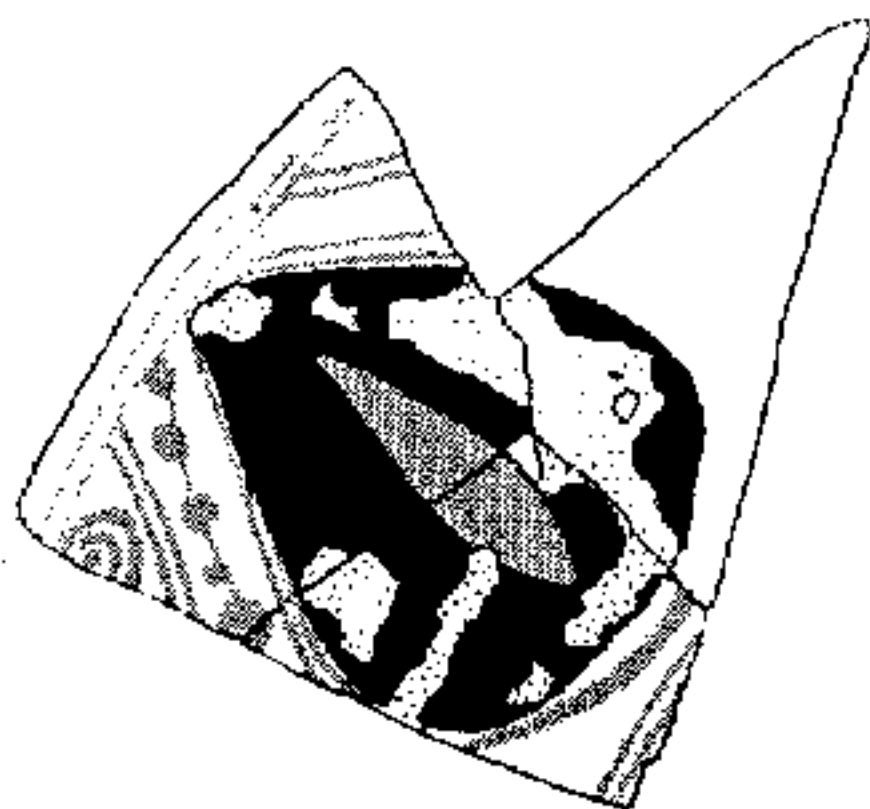

CU99/1431-03

CU99/1431-02

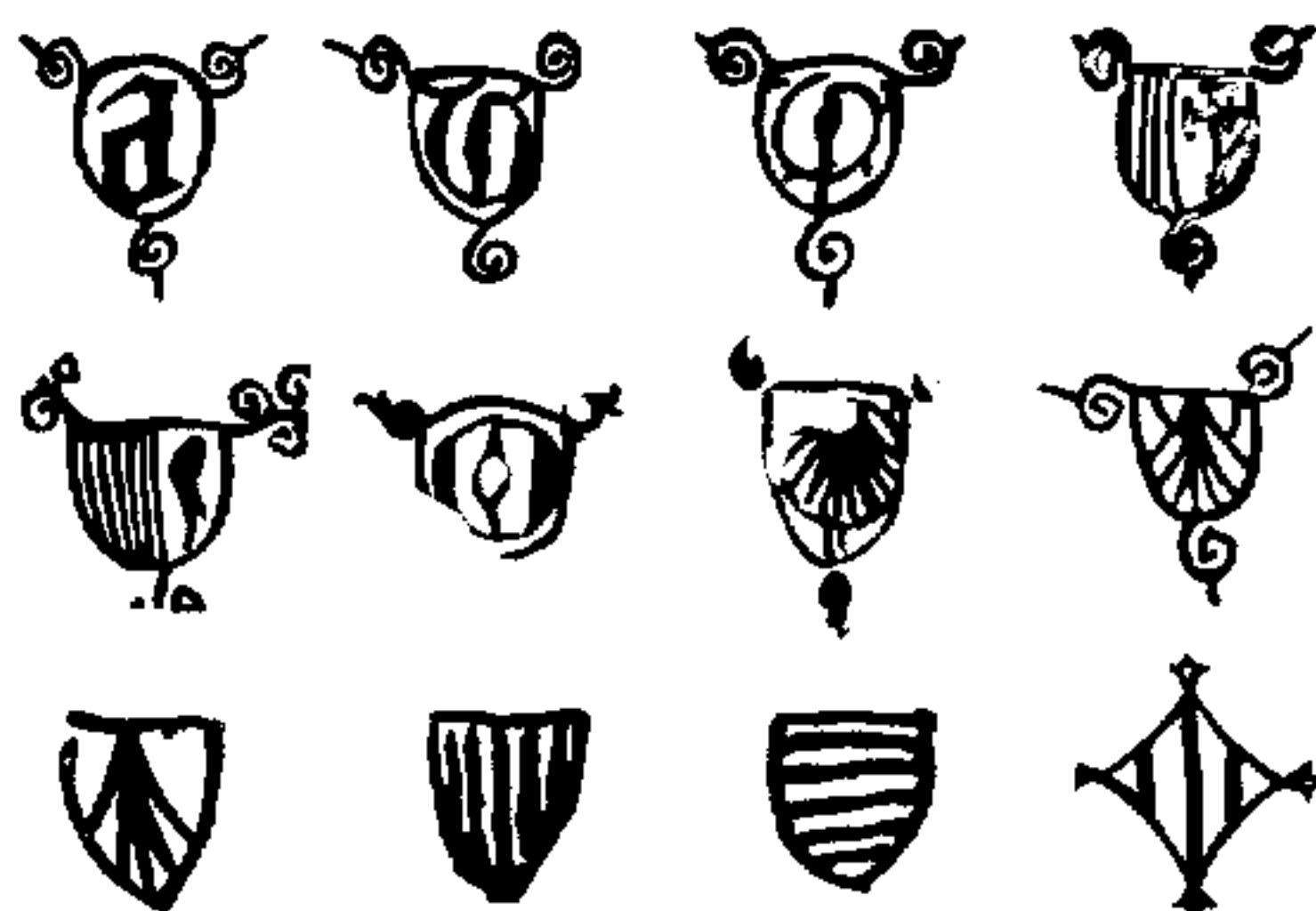
CU99/1431-870

Ceràmica medieval. Decoració amb blau i reflex metàl·lic. UE: 1431.

amb un caràcter altament estilitzat dels elements; decoració radial en forma de flor amb pètals estilitzats i palmeta encerclada amb retícula obliqua i arabescs. Aquest va ser el model més comú a tota la corona, amb un disseny extensament copiat per tots els altres centres productius.

Aquests tres models tingueren gran acceptació, ja siga entre els artesans o entre els propis compradors, la qüestió és que tots tres models perduraren durant molt de temps mentre altres decoracions tenien una producció limitada. La gran quantitat de peces amb igual disseny es pot explicar amb la compra de grans carregaments de peces d'un model estàndard determinat.

Diferents tipus de motius heràldics apareguts al castell

Les decoracions amb reflex metàl·lic

Les peces daurades valencianes aprofitaren la seva forta indústria per fer-se més populars que no pas les seves precursoras malaguenyes de consum més àulic. La decoració amb reflex metàl·lic s'aconseguia després d'una tercera cocció reductora.

Com a decoracions o dissenys unitaris (és a dir, que la decoració de la peça, en compte d'estar formada per una combinació d'elements, està basada en un disseny únic, que no varia) més importants tenim: l'àngel (també anomenat escudella de

monja) i l'ocell estilitzat amb fulles de falguera.

Apart dels dissenys unitaris, la decoració daurada també presenta altres motius decoratius predeterminats que es combinen segons els gustos. Aquests motius podien ser geomètrics, vegetals, epigràfics...

Les decoració amb blau i reflex metàl·lic

Per aconseguir les decoracions combinades de blau i daurat, s'havien de coure tres cops les peces, una per cada color (blanc, blau i daurat), això devia implicar necessàriament un preu més elevat respecte a les altres peces, ja que necessitaven de molta més manufactura. Els seus elements decoratius són adaptacions de les decoracions blaves i daurades en solitari mesclades amb elements exclusius del blau i daurat. Trobem les retícules i fulles de card, així com les decoracions externes amb palmeta encerclada. També hi ha elements propis del blau i daurat com les roses gòtiques i les pinyes.

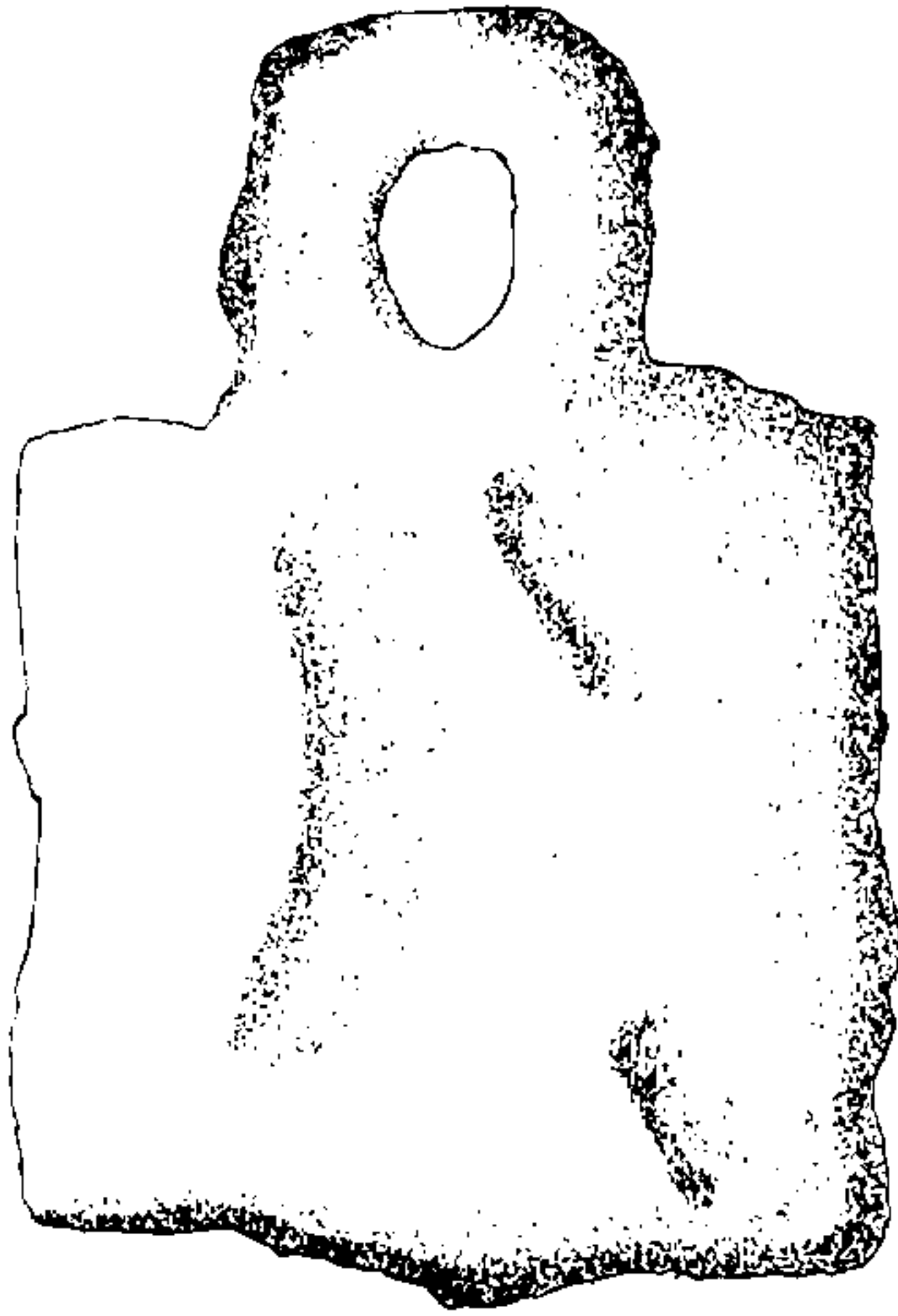
2.3.2.2. Ceràmica de cuina

Dins d'aquesta remesa, ens trobem amb les mateixes formes aparegudes i estudiades durant la campanya de 1995. Les formes més comunes són l'olla, el tupí, el morter, el cànter, les tapadores, les cassoles, els ribells i les greixoneres; totes les formes presenten diverses mesures. En menys quantitat tenim representats els models típic de magatzems com són les tenalles.

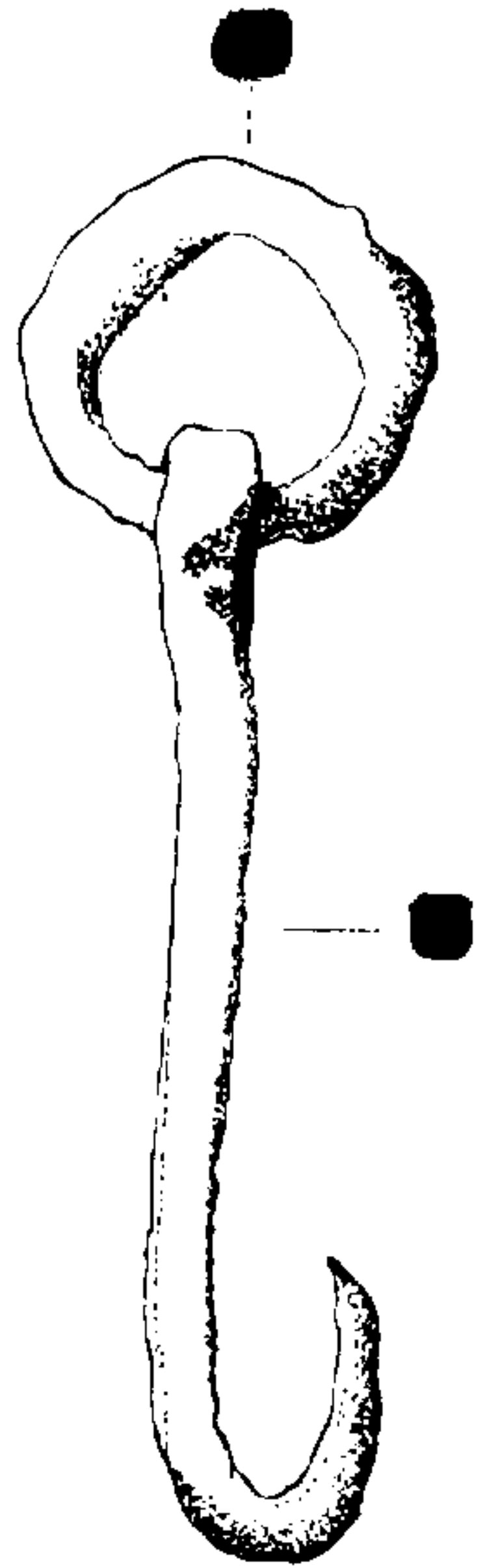
2.3.3. Metalls

En relació amb la gran quantitat de material ceràmic aparegut, els metalls trobats són minsos i molt fragmentats. Destaquen, però, una gran quantitat de claus de ferro de diversa forma, una llaona de petites dimensions, estris diversos i algunes

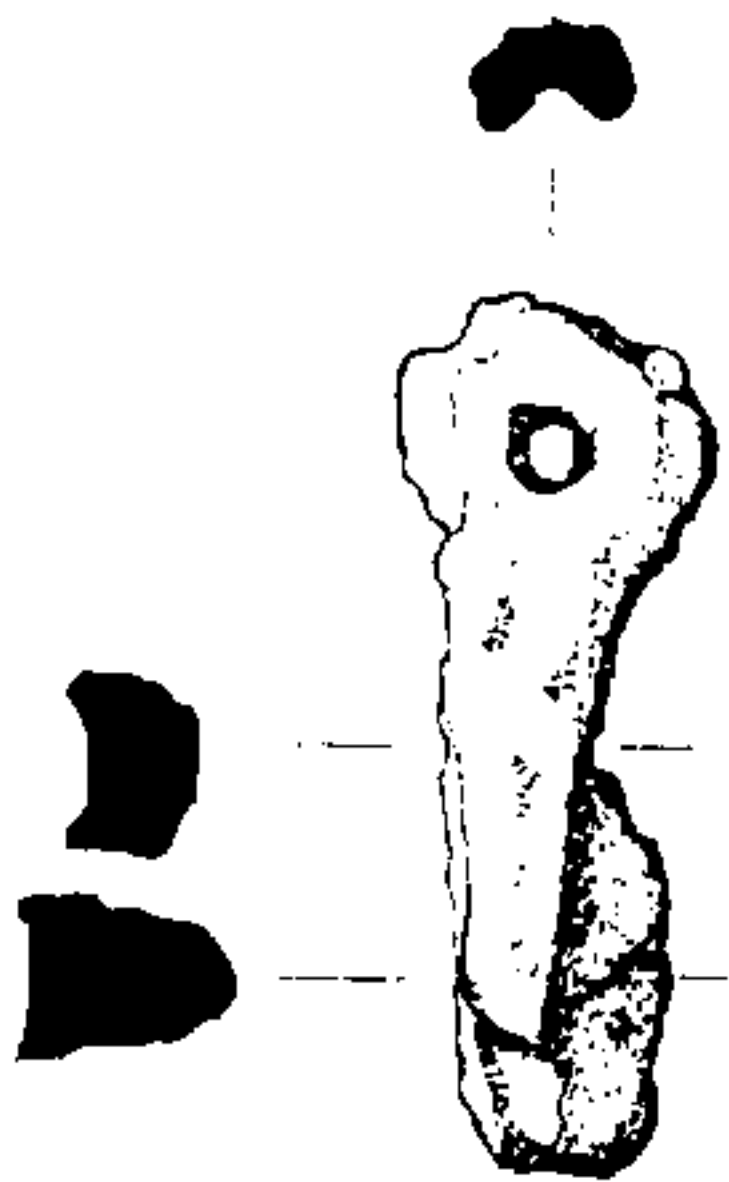

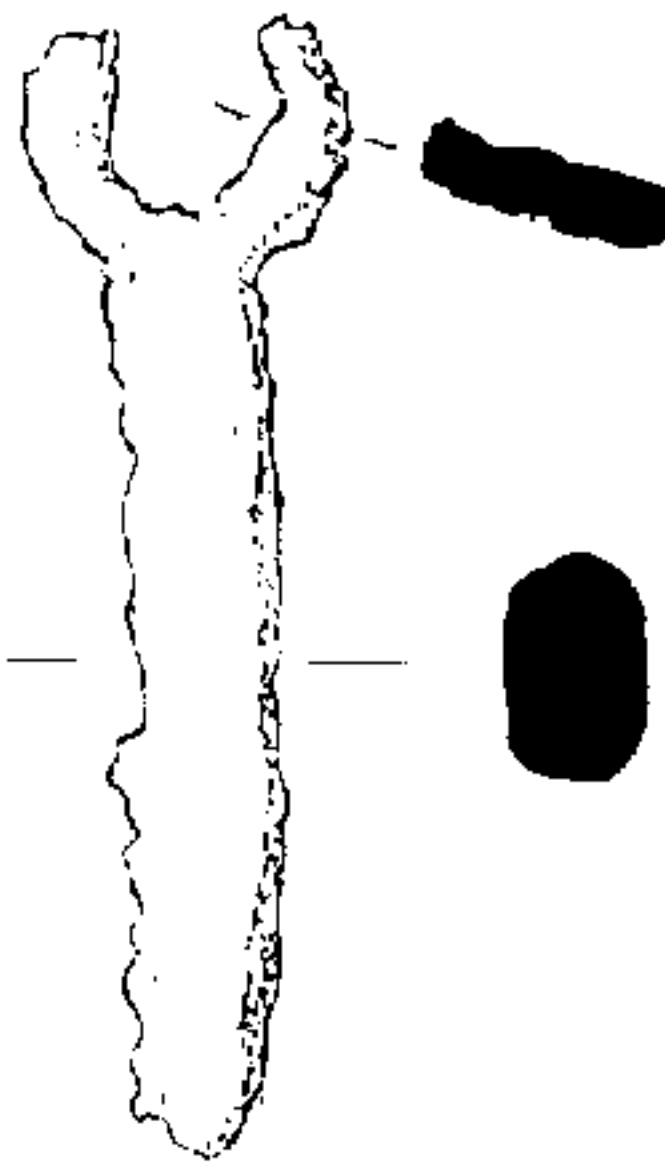
CU99/1414-386

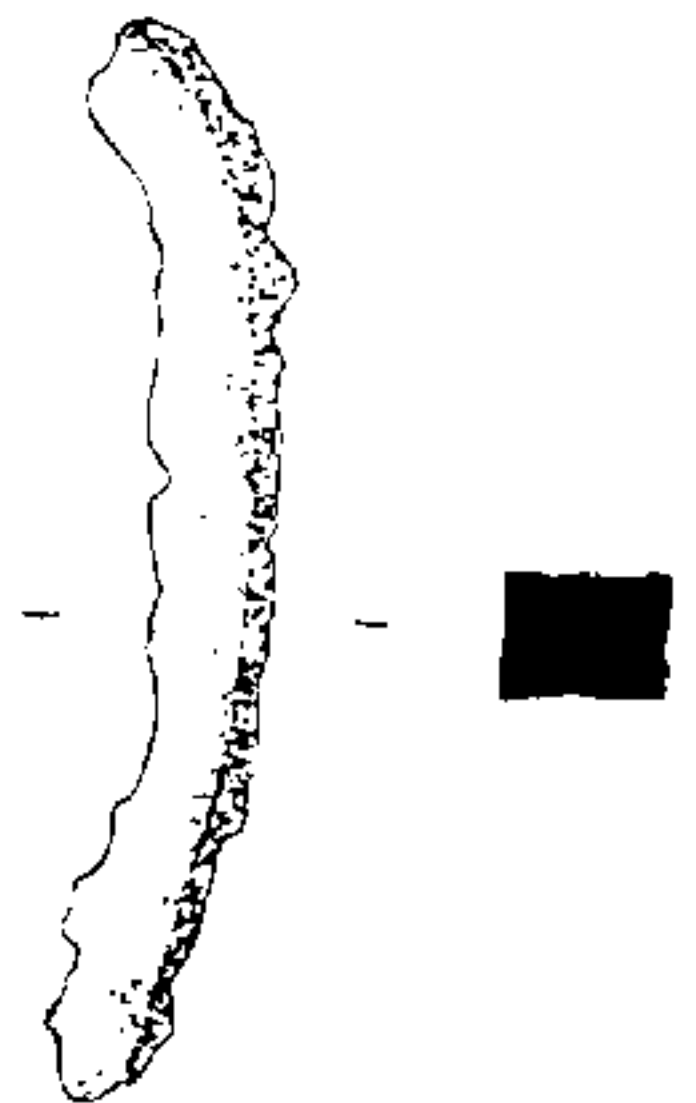
CU99/1414-378

CU99/1414-404

CU99/1414-379

CU99/1431b-38

Elements de metall. Peces de ferro. UE: 1414 i 1431b

monedes de bronze. La peça més extraordinària correspon a la figura d'un Crist en bronze⁷.

La troballa de la figura de Crist es va realitzar al cantó sud-est de la part superior del bastió, dintre el recinte intern, on es trobava atrapat entre pedres, i a un metre per sota del nivell superficial, en un estrat d'enderroc just a sobre del paviment de l'estança superior del bastió. Representa la figura de Crist triomfant sobre la creu, tot i que aquesta última no s'ha conservat. Sembla que està realitzada amb un aliatge de coure i bronze. Les seves mides, tenint en compte que li falta un braç, són de 22 x 11cm. Està buidada pel revers, la qual cosa ens indicaria que està feta a partir d'un motlle que, per la suavitat de la cara interna, sembla que devia ser de fang. El perizoni (faldó que el vesteix), està decorat amb esmalts de tipus *champlevés*, possiblement de color blau lapislàtuli.

La figura apareix coronada, representant Crist Rei. Aquesta corona és acabada en tres puntes, de les quals, la central està rematada amb una creu. El cap apareix lleugerament inclinat cap a la dreta. El rostre, inexpressiu, de tipus oval, s'emmarca per una llarga cabellera que li descansa damunt les espatlles. Dels trets fisonòmics, a part dels ulls, destaquen els detalls de la barba i el bigoti. Els ulls són incrustats: en dos cercles totalment buidats, s'acoblen el que semblen ser dues gemmes de color fosc.

L'únic braç que conserva es presenta estès en forma de creu, lleugerament flexionat a l'alçada del colze. La mà està oberta amb el polze separat de la resta dels dits i amb un forat al palmell de la mà, on aniria un clau que clavaria la figura a la creu, però que no s'ha conservat. El cos, nu fins a la cintura, descriu l'anatomia i el costellam de forma convencional: unes línies

incises representen les costelles i marquen la part superior del cos, i el ventre és voluminós.

Cobreix les extremitats inferiors amb el perizoni, que li arriba fins als genolls a la part anterior. Els genolls es troben lleugerament flexionats. Els peus es recolzen, en rotació externa, damunt un supedani trapezoïdal, o plataforma que surt de la creu per descansar-los, on estan clavats, pels forats que presenten, mitjançant claus, segurament de ferro, deduït per les restes d'aquest material que queden en aquests forats.

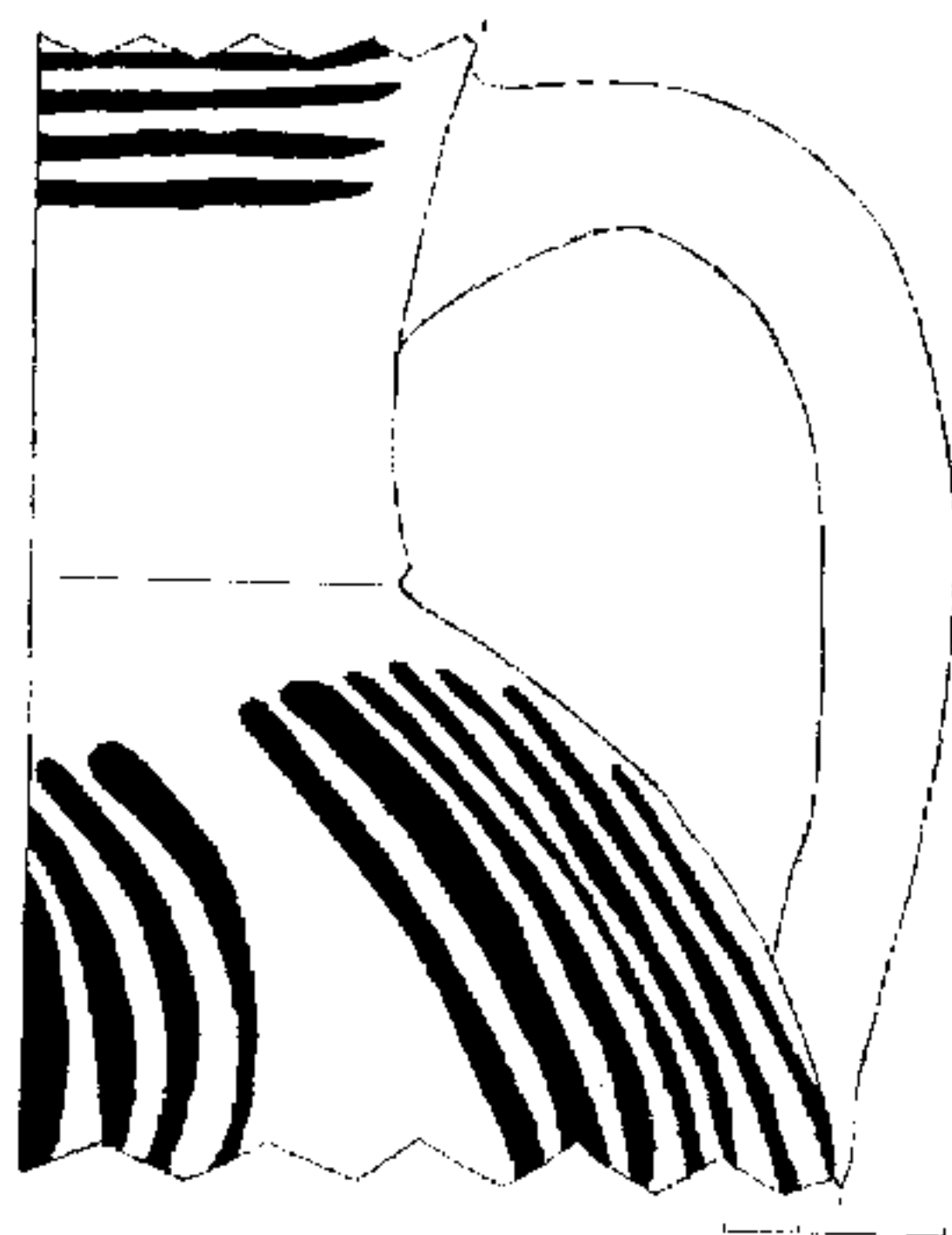
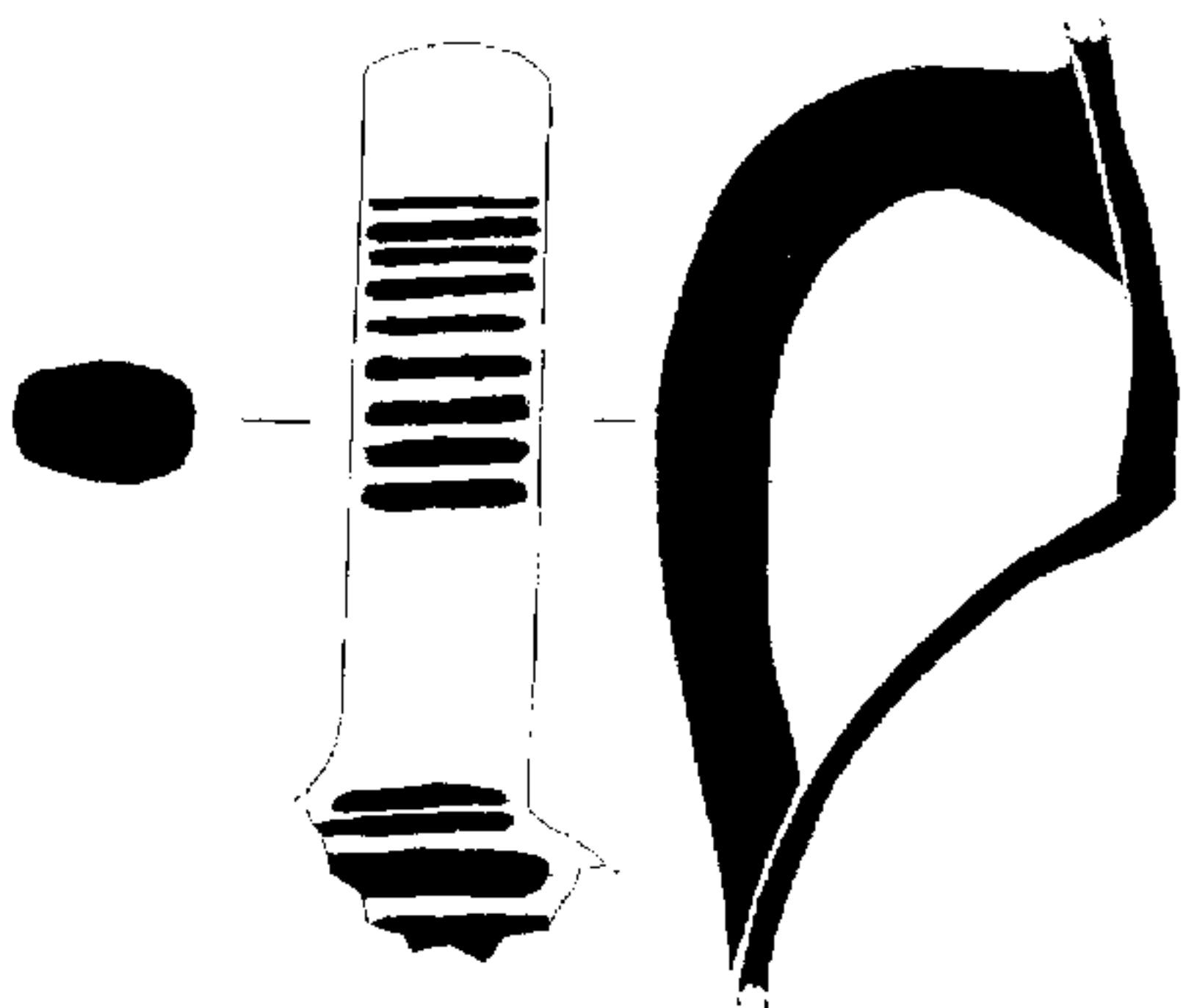
Cal destacar la labor d'aquesta figura de Crist. Cadascuna de les tècniques emprades, tant les gravades amb cisell com les altres on l'esmalt hi és aplicat, estan treballades amb gran precisió. També cal observar la delicadesa i la uniformitat de traç que mostren les descripcions dels cabells, de la barba i del bigoti.

Iconogràficament, totes les imatges d'aquest tipus representen la imatge de Crist més freqüent en el món romànic: el Crist viu que triomfa sobre la mort, una imatge repetida en gran quantitat d'ocasions, tant en orfebreria, com en fusta, com en marbre. Aquesta representació, configurada cap al 1195-1210, fou difosa internacionalment per les manufactures de Llemotges, del primer quart del segle XIII.

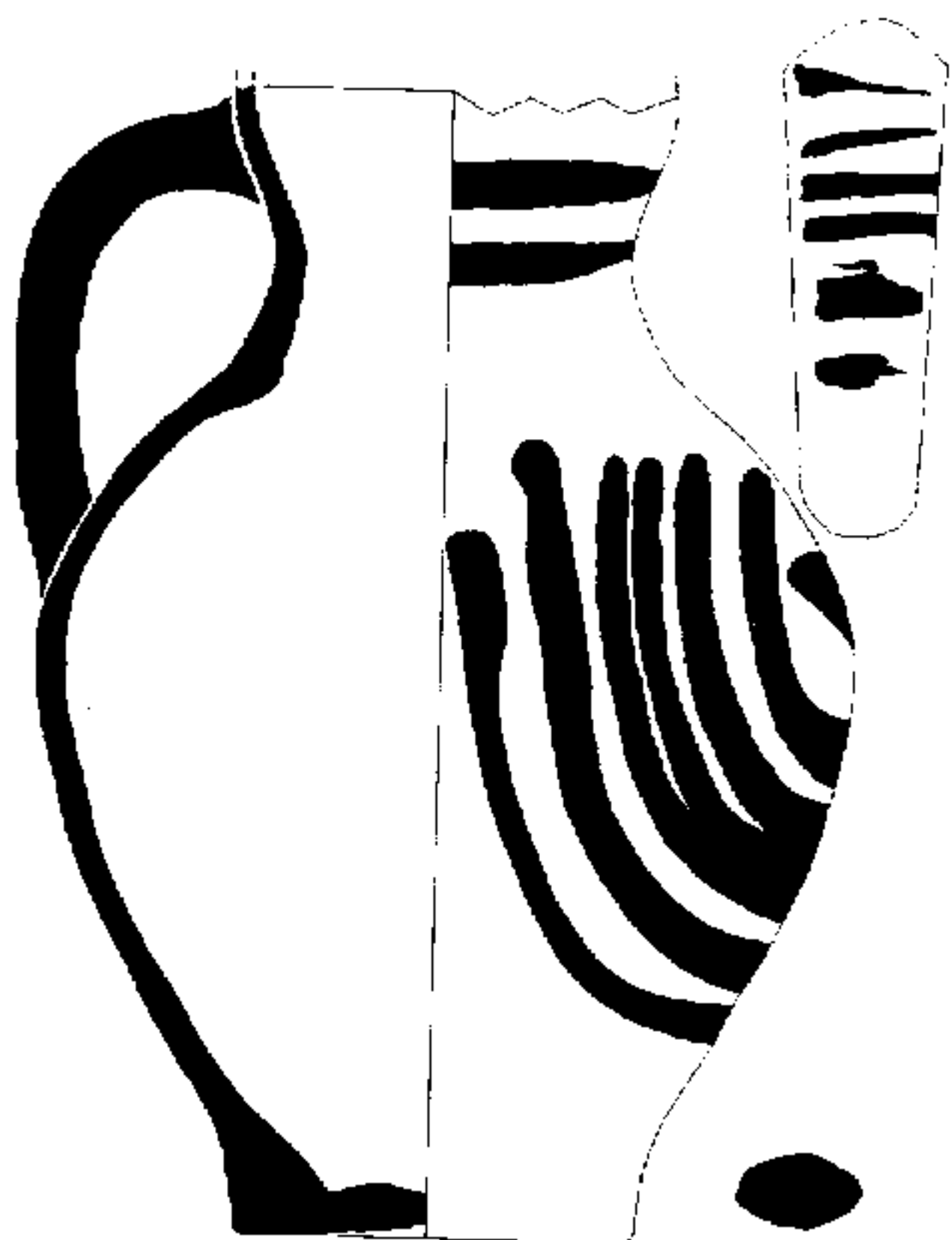

Al cantó esquerre inferior, zona del bastió on va aparèixer la figura romànica

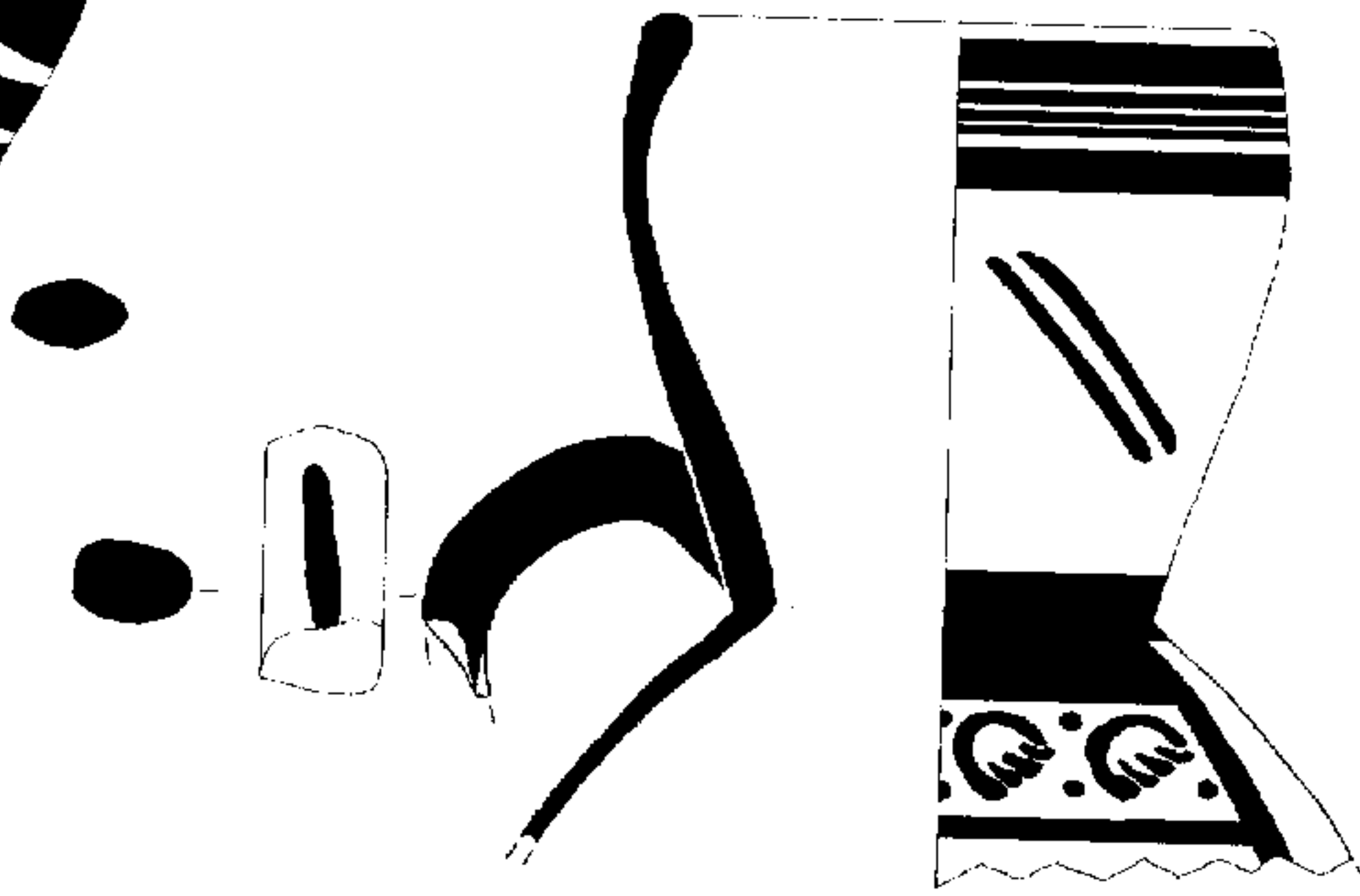

CU99/1431-642

CU99/3000-33

CU99/1431-433

Ceràmica medieval. Cànters.

Anvers de la figura de Crist,
peça romànica de principi del segle XIII

3. Valoracions finals

Durant aquesta campanya, els treballs en el recinte intern han permès veure amb més claredat la distribució de les diferents estructures que l'integren, les quals es poden relacionar -encara que d'una manera provisional- amb les diferents fases històriques de poblament i la seva lògica constructiva. Una interpretació global, gaudint de tota la informació arqueològica que el jaciment pugui aportar només serà possible en la mesura en què vagin emergint la resta d'edificacions i escapçades del castell, tant com a conseqüència d'ampliar la superfície d'excavació fins a abraçar tota l'àrea excavable com d'aprofundir fins als primers nivells d'hàbitat. En línies generals i, a falta d'estudis més aprofundits i anàlisi de les restes exhumades, podem donar les següents valoracions provisionals.

Estructures i organització espacial

La distribució espacial del recinte intern del castell d'Ulldecona no presenta cap model de distribució concret, ja que és un clar exemple d'adaptació de les construccions noves a les característiques del terreny i a l'organització de les estructures antigues, encara per excavar⁸. Així ens trobem que les estances del sector nord podrien respondre a una distribució axial, amb les diferents estructures alineades a banda i banda del passadís que travessa tot el recinte intern des de l'entrada de la torre quadrada fins al centre del pati. A sector sud, estarien concebudes amb una intenció radial al voltant d'una plaça central a la qual també desembocaria el passadís i les diferents entrades al recinte. La superfície lliure de la plaça central es redueix a causa de la troballa de les noves estructures que l'envolten, les quals constitueixen un complex habitacional domèstic d'aprofitament agropequari que evidencia un aprofitament ben meditat de l'espai disponible del recinte intern. La torre andalusina no mostra indicis d'haver sigut arranjada en una fase posterior al seu bastiment original, almenys en la part conservada actualment, fet que fa pensar en una prolongació de l'ús militar d'aquesta per part de la comunitat cristiana a causa de la seva bona preservació fins al seu abandó posterior. Només l'excavació arqueològica de l'interior i l'exterior de la torre permetrà confirmar-ne les hipòtesis inicials.

L'accés a la plaça i així a tot el conjunt es realitzaria originàriament per l'espai comprès entre l'absis de l'església i la paret de tancament de l'estança B1, al final del camí que puja en ziga-zaga per la zona sud-est del puig. Aquesta zona, que presenta una planta irregular, ens indica que l'entrada en colze tindria un desnivell important amb un accés amb rampa i no

amb escales per poder accedir al pla del pati central. També ha aparegut una arcada caiguda que conserva l'ordre de les dovelles, que creuaria l'entrada per sostenir un sostre o un pis superior. L'absis de l'església presenta unes peculiaritats que fan pensar en un reaprofitament al llarg del temps; presenta diferents panys que constitueixen un parament exterior d'aspecte heterogeni. No forma un semicercle regular sinó que té un pany més recte en la part que correspon a l'accés, coincidint amb l'empremta d'una teulada que naix resseguint el pany al llarg de la seva curvatura uns 3 metres. Aquesta teulada fa suposar en l'existència d'una entrada coberta, o almenys un rafal, encara que podria tractar-se de les restes de l'antiga coberta de l'absis després repujada per fer la teulada de l'església més elevada. Una altra peculiaritat és l'existència de merlets en el coronament de l'absis que foren tapats en repujar aquesta estructura, al mateix temps que presenta forats d'una possible escala circular en el parament intern, per sobre de l'actual teulada de l'església. Això permet pensar en l'aprofitament d'una antiga talaia o torre circular, amb funcions defensives i de vigilància, per construir-hi l'absis.

Resulta difícil explicar per què a la part baixa hi ha un desnivell tant pronunciat respecte al que hauria de ser una accés a peu pla des de l'entrada en ziga-zaga que puja seguint les línies de muralles des de l'exterior. En un primer moment -en la primitiva concepció del recinte fortificat- és segur que l'accés a l'interior s'efectuava a peu pla, a través d'unes estructures de les quals només sabem que no seguien l'esquema que presenta actualment aquesta part del castell. Tenim un seguit de dades que ens indicarien aquest fet. La primera correspon a les restes d'una muralla exhumades a la cata realitzada a l'interior

de l'absis de l'església (campanya 1995), que formaria part d'alguna construcció anterior a l'edificació d'aquesta. La segona correspon a la porta tapiada descoberta en un lateral del zap i que donaria accés a l'estança B1 a una cota inferior i plana respecte a l'exterior. I finalment, el tram afegit posteriorment de muralla al mur de tancament d'aquesta habitació i que correspon a l'actual llindar d'accés. Modificacions posteriors com la construcció de l'església, el bastiment de noves estances o la reubicació de l'entrada, reaprofitant murs anteriors, canviarien la fisonomia i la concepció inicials d'aquesta zona -potser resultat del canvi cultural a final de l'edat mitjana (entre els segles XIV i XV)- i quedaria tal com ara el podem veure. Cal recordar que el desnivell entre la zona d'entre muralles i la plaça interior és d'uns 3 metres, factor que devia tenir un pes important a l'hora d'efectuar la remodelació de la zona d'accés.

El bastió andalusí amagava al seu interior un aljub amb una armadura de protecció en les bandes nord i est. La gran quantitat de teules que afloren en el nivell d'enderroc permeten suposar en una teulada que cobriria el bastió i les estances annexes i conduiria l'aigua de pluja fins a canalitzacions associades al mur adjacent que vessaria a l'aljub. El mur que tanca pel nord-oest presenta una canalització interna constituïda per canalades de ceràmica comuna vidrada per dins, empalmades verticalment per conduir l'aigua recollida a la teulada fins a l'aljub. A l'interior d'aquest, en el mateix mur, es veuen els orificis d'uns 15 cm de diàmetre, per on entrava l'aigua a través de les canalitzacions; un altre orifici situat a prop de la base podria ser la conducció d'aigua que, mitjançant un sistema de vasos comunicants, asseguraria que l'altre aljub, situat a la plaça, tingués una assignació estable d'aigua. Creiem

que l'aljub és la cisterna principal del castell, tant per les seves mesures com per la seva localització a la part més fortificada. Es tracta d'un aljub de planta rectangular de 7 x 2,5 m i una alçada de 3 m a la part central, ja que la volta és apuntada. Es troba en molt bon estat de conservació amb els panys lluits amb morter de calç així com el paviment i la seva capacitat seria d'uns 48000 litres. Hi ha una altra canalització que correspondria a l'abocador de l'aigua de pluja cap a l'exterior del bastió. S'utilitzaria una tronera per desviar l'aigua cap a una altra tronera situada entre la trapa i la muralla externa, i des d'aquí, a l'exterior per mitjà d'un forat amb teules; quant l'aljub estigués ple o no interessava omplir-lo, l'aigua de pluja es desviava per aquesta canalització. També es veuen en aquesta estructura diferents canvis i arranjament al llarg del temps. Suposem, en un principi, que l'estructura de l'aljub és andalusina (una suposició conceptual); per sota del paviment actual n'apareixen d'altres (encara per excavar), a més l'actual trapa correspon a l'amortització d'una trapa anterior situada uns 30 cm per sota la primera i que té empremtes deixades per la utilització contínua de la corda de pouar. En una fase posterior, mitjan segle XIII - inici del XIV, s'edifica l'estructura del pis superior amb la volta a mode de llibrell que s'assenta a sobre mateix dels murs massissos de l'aljub. La volta té una altura respecte al paviment de tan sols 1,5 m, que es pot assimilar a una funció d'entresòl. També, durant aquest període, es reformen els murs de separació entre el bastió i el conjunt de les estances anomenades B. L'ensorrament de la part superior del bastió cap al sud-oest ha malmès la zona de comunicació entre els dos cossos d'edificis, ja que l'accés al bastió s'efectuava per aquesta part.

Per altra banda, les estances E i F formarien un cos habitacional amb diverses

funcions i amb dues plantes d'alçada. A la planta inferior de l'estança E, trobem l'estructura de la menjadora per animals, evidència inequívoca que la seva funció era el resguardar d'animals domèstics de tir. Però, el paviment empedrat ens fa pensar en un utilització original o inicial diferent. Cal esmentar que aquesta estança, com la resta, presenta una gran quantitat d'arranjaments als paraments. A la planta superior, ens trobaríem amb una estança amb una funció de menjador per la gran quantitat de material ceràmic de luxe i per les restes d'una llar aparegudes a l'estrat d'enderroc. Poblament seria una de les estances nobles, reservades per la comunitat als nouvinguts o als frares de més categoria de l'orde que habitava en aquest moment la fortificació.

L'estança E presenta les mateixes característiques que l'anterior quant a la doble funcionalitat al llarg del temps. La concentració de fragments de ceràmica juntament amb deixalles orgàniques en una gran extensió vertical fa pensar que aquesta estança tindria una funció d'abocador durant els segles XIV i XV. Però el tipus de paviment així com la forma de l'estança, ens fa pensar en una altra utilització original que ara desconeixem. Cal esmentar que, a l'obertura d'accés a l'estança, trobem al paviment les empremtes de dos forats de pal, a mode de polleguera, la qual cosa ens indicaria que en aquest lloc es localitzava alguns tipus de porta per tancar-hi bestiar, probablement porcs.

En referència al tipus d'obra utilitzat al castell s'ha pogut constatar que els murs estan fets amb pedres sense treballar i lligats amb un morter pobre que a molts llocs ja ha desaparegut, els quals evidencien un mal estat de conservació. Només hi ha pedres treballades i carreus en algunes de les cantonades de les estances. Aquest fet evidencia una confecció apressada de les

edificacions domèstiques, probablement realitzada durant els primers anys de la conquesta cristiana, quan la frontera estava localitzada al riu de la Sénia.

Els mateixos murs presenten arranjaments successius que no responen a ampliacions sinó que possiblement tenien la funció de consolidar i adobar les estructures malmeses com es pot comprovar observant la gran quantitat de pegots de morter per apedaçar els paraments dels murs.

Encara no s'ha descobert cap nivell d'època andalusina, podem assegurar que la major part de les estances excavades van ser edificades durant els primers anys de la conquesta cristiana i van tenir una utilització continuada fins al seu abandonament definitiu a inici del segle XVI, l'enderroc majoritari de les estructures es pot confirmar durant aquesta època.

Els materials utilitzats són molt variats, ja que es constata la presència de calç, pedra, grava, arena, terra i guix. Entre aquests materials es realitzen distintes combinacions, obtenint-se d'aquesta forma fàbriques més o menys sòlides i de desigual resistència, realitzades en cada cas per a una funció determinada.

Cultura material

A començament del s. XIV trobem que la comanda d'Ulldecona és l'únic centre santjoanista de la zona. Aquest havia comprat el terme de Godall⁹ que, juntament amb els privilegis sobre els termes de la Sénia i Alcanar, feia que la comanda tingués una gran font d'ingressos procedents de les rendes, a més a més, la vila d'Ulldecona era el centre econòmic i social de tot el territori¹⁰, on la seva oligarquia mantenia un cert poder polític i jurisdiccional sobre la resta de les poblacions del territori¹¹. També cal esmentar que, a mitjan segle XIV, la Castellania d'Amposta, de la qual depenia

directament la comanda, va aconseguir un dels majors moments de prosperitat econòmica i política¹². Aquests fets poden explicar la compra de grans lots de ceràmiques de les considerades de luxe. Ceràmiques que bé podien arribar a través del port d'Amposta, o més probablement pel port de Vinaròs, que ja funcionava a ple rendiment en aquella època i que presenta un més ràpid accés fins a Ulldecona. Cal remarcar en aquest punt que, històricament, la comanda d'Ulldecona sempre ha mostrat una major relació amb el vessant sud, el Maestrat i els Ports, a causa en part a raons geogràfiques, la Foia s'obre cap al sud, i a raons econòmiques, com a punt de pas de les vies comercials que baixaven dels ports cap a la costa, com per exemple passava amb les rutes de transhumància. Així, és clara la presència predominant de la ceràmica valenciana a la comanda, més concretament de Paterna, el major centre ceràmic de la península durant aquesta època. També podrien ser desembarcades pel nou port d'Ulldecona¹³.

Referent al recinte del castell, a l'època que ens determinen les ceràmiques estudiades, a grans trets entre la segona meitat del XIV i final del XV, la documentació no deixa gaire clar el que hi passava: el comanador abandona la seva residència al castell a final del s. XIV, a partir de llavors sabem, documentalment, de la utilitat del castell com a presó a final del segle XIV¹⁴ i durant tot el s. XV, això no obstant, això no implicava l'absència d'altres pobladors al castell, com una petita comunitat de frares i/o una família de servents que cuidessen del recinte, a més a més d'un capellà. Hem de suposar que al llarg del segle XIV es devien fer la major part dels arranjaments i les obres de millora de les estructures del castell com demostra la notícia d'unes obres l'any 1370¹⁵. A partir d'aquest moment (primera meitat del XV) s'iniciaria un procés

d'abandonament i deixadesa de la fortificació per part dels seus propietaris com ho demostra el permís per a la construcció d'una nova presó a la vila, ja que la presó del castell es troba sense vigilància a la nit¹⁶. Procés paral·lel a l'evolució de la de l'orde amb una pèrdua de poder i cap a una política d'absentisme i rendista.

Les ceràmiques del sondeig X ens remeten al tercer quart del s. XV, just al moment de la guerra civil catalana, fet que concorda amb el lloc on van ser trobades, concretament a la muralla del s. XV, o siga, contemporànies a la mateixa, després de tot això el castell sembla que ja va ser totalment abandonat.

Pel que fa a la figura del Crist, convé donar aquí un paral·lel des del punt de vista simbòlic, potser significatiu, encara que la seva validesa és qüestionable. Probablement, aquest Crist hagués estat un Crist estandard de les tropes que van conquerir el territori; Constantí, després de la seva conversió al cristianisme, adoptà la creu com a senyera i la utilitzava en la guerra contra els infidels. Però generalment, les figures de Crist muntades sobre creus eren utilitzades en processons o bé eren damunt els altars, i d'altres contenien relíquies dels sants, en aquest cas creus reliquiàries. La seva existència sembla que ve de molt antic, com ho demostren documents de l'època de la conquesta, gràcies als quals també s'ha considerat com una de les donacions preferides pels fundadors o els restauradors dels temples.

Per altra banda, en relació amb la nostra peça, aquesta troballa permet la possibilitat de situar l'existència d'una capella en el lloc on va ésser localitzada. Hi ha constància que, al Castell d'Ulldecona, anterior a l'església de Sta. Maria dels Àngels, existia una altra capella que encara no ha estat situada. El lloc de la troballa no té explicació i ens dóna la possibilitat de pensar que

l'antiga capella estigués construïda sobre el bastió. Aquesta opinió es fonamenta, també, en la troballa, al darrere del bastió, d'una pedra que sembla correspondre a l'ara d'un altar. El bastió, de cronologia andalusina, sembla que va ser ampliat als inicis del primer moment cristià, que es va ampliar o unir a les estances contigües.

Segons consta en un escrit datat el juliol de 1801¹⁷ l'antiga capella estava situada dins la torre del castell, i als voltants del segle XV encara hi existia. Aquest document també comenta que l'església de Sta. Maria dels Àngels es troba fora dels murs de la fortalesa. Un altre document del 1281¹⁸ confirma que existien en aquest moment dues esglésies parroquials, Santa Maria dels Àngels al castell i la de Sant Lluç a la vila. D'aquests dos documents, podem extraure que en els primers anys de poblament de la zona –final del segle XII i inici del XIII– va ser edificada una església pels nous colons i no per l'orde, ja que aquest disposava d'una capella particular, situada a l'interior d'un recinte intern. En traslladar-se la població cap a la vall també es va traslladar la parròquia amb la construcció d'una nova església, la de Sant Lluç. Al llarg del temps, l'església de Santa Maria es transforma en una mena d'ermita¹⁹, rep diversos arranjaments, un cap al 1599²⁰, amb la construcció de l'actual nau i forma (probablement abans devia ser més petita) i l'últim a final del s. XVIII o inici del XIX²¹, per la qual cosa podem dir que el funcionament de la primera capella del castell tindria una continuïtat paral·lela –fins al seu enderrocament cap al segle XVI– a la de l'església de Sta. Maria dels Àngels. Mentre que aquesta última tindria la funcionalitat de lloc de culte per als feligresos, la capella tindria un caràcter privat per als frares del castell. La troballa del Crist en aquest lloc fa que aquesta idea prengue més força i es pugui formular amb més seguretat.

4. BIBLIOGRAFIA

- AMIGUES, F.; MESQUIDA GARCIA, M. (1987). *Un horno medieval de cerámica*. "El testar del molí". Paterna (Valencia). Ed. Casa de Velázquez. Madrid.
- ALMUNI, Victòria (1991): *L'obra de la Seu de Tortosa (1345-1441)*. Ed. Dertosa. Tortosa.
- ALMUNI, Victòria.; BONET, Maria; CURTO, Albert (1995). *De l'edat mitjana al Montsià: els castells*. Amposta. Museu del Montsià.
- ALVAREZ, Ramon i MOLIST, (1988). Núria. *El dibuix de material arqueològic*. Centre de documentació. Dossier. Societat Catalana d'Arqueologia. Barcelona. 1988.
- ALVAREZ, Ramon i LÓPEZ, Anna (en premsa). "L'assentament ibèric i el poblat medieval del puig del Castell d'Ulldecona (campanya 1985)". *XXXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Amposta, 1991.
- BONET, Maria. (1994). *La Orden del Hospital en la corona de Aragón*. CSIC. Madrid.
- BONET, Maria. (1998). "Alguns aspectes socioeconòmics de la Ulldecona medieval (segles XII-XV)" *Rails*, Ulldecona.
- CATALUNYA ROMÀNICA, (1994): Volum 1 i volum 26. Enciclopèdia Catalana Barcelona.
- CARBONELL i ESTELLER, Eduard. (1997). *Guia Art Romànic*. Ed. MNAC. Barcelona.
- DA (1984): *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval*. Acta/ Medievalia, 2. Barcelona.
- DA (1986) *Fortaleses, torres, guaites i castell de la Catalunya medieval*. Acta/Medievalia, 3. Barcelona.
- DA (1989) MILLENUM. *Història y Art de l'Església Catalana*. Catàleg exposició Catalunya 1000 anys. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- DALMASES, Núria. (1979). *Conèixer Catalunya. L'orfebreria*. Ed. Dopesa.. Barcelona.
- FERRE, A. (1983): *Historia de Ulldecona y su entorno geográfico*. Barcelona.
- FIBLA, H.; ALUCHA, O.; ESTEVE, S.; ESTRELLA, L.; FORCADELL, T.; GALEOTE, E.; MOLLÀ, F.; QUEROL, I.; VIDAL, J.; VERICAT A. (en premsa). "El Crist romànic del castell d'Ulldecona." *I Jornades d'Història d'Amposta, 2000*. Amposta.
- FORCADELL, T.; ALMUNI, V.; MICHAVILA, I.; VILLALBÍ, M. (1996) "El castell d'Ulldecona" *Catalunya Romànica XXVI*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona
- FORCADELL, Toni (1996) *El castell d'Ulldecona*. La intervenció arqueològica de 1995. *Rails* núm.8, Ulldecona.
- FULLANA, Miquel (1984): *Diccionari del l'art i dels oficis de la construcció*. Ed. Moll.
- GONZÁLEZ, Elvira (1995). *Escudelles de Sineu*. Catàleg d'una mostra de la col·lecció parroquial. Sineu.
- GONZÁLEZ MARTÍ, M. (1944). *Cerámica del levante español*. Editorial Labor, S. A. Barcelona.
- GUDIOL i CUNILL, J. (1970). *Les creus d'orfebreria a Catalunya*. Anuari de l'IEC. Barcelona.

LORIENTE, Ana; OLIVER, Anna (1992): *L'antic Portal de Magdalena*. Monografies d'Arqueologia Urbana, 4. Lleida.

MESQUIDA, M. Paterna. (1987). *Una terrisseria dels segles XIII i XIV*. II° Im. Ajuntament de Paterna. Servei d'Arqueologia. Paterna.

MESQUIDA GARCIA, M. (1996). *Paterna en el Renacimiento. Resultado de las excavaciones de un barrio burgués*. Ayuntamiento de Paterna. Concejalía de Cultura. Servicio Municipal de Arqueología. Paterna.

MONREAL, L.; BARRACHINA, J. (1983): *El castell de Llinars del Valles. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PAVÓN MALDONADO, Basilio (1990): *Tratado de arquitectura hispanomusulmana. I: agua*. CSIC. Madrid.

RUY FERNÁNDEZ, J. (1919): *Notas estadísticas e históricas de la villa de Ulldecona*. Tarragona.

TELESE COMPTE, A. (1991). *La vaixel·la blava catalana de 1570 a 1670*. Tercera edició, S. L. Barcelona.

VIDAL, J.; ALUCHA, O.; ESTEVE, S.; ESTRELLA, L.; FIBLA, H.; FORCADELL, T.; GALEOTE, E.; MOLLÀ, F.; QUEROL, I.; (en premsa) "La baixella blava i de reflex metàl·lic del Castell d'Ulldecona" *I Jornades d'Història d'Amposta*, 2000. Amposta.

NOTES:

¹. No ens estendrem en una descripció de les estructures actuals del castell. Aquestes ja han estat ben estudiades i descrites en els treballs realitzats per Ramón

Álvarez (1992), Victòria Almuni (ALMUNI; BONET; CURTO, 1991) i Toni Forcadell (FORCADELL; ALMUNI; MICHAVILA; VILLALBÍ, 1995)

². Les unitats estratigràfiques (UE) són cadascuna dels diversos estrats o nivells que es dipositen en un jaciment a partir del seu abandonament, poden ser tant estructures (murs, parets, fogars, pous...) com sediments i enderrocs que s'han anat acumulant al llarg del temps i que cobreixen totalment o parcialment un jaciment arqueològic. Alhora que es van descobrir s'enumeren pel seu enregistrament així com el material que hi conté per al seu estudi posterior.

³. T. Forcadell (1996).

⁴. T. Forcadell (1996).

⁵. Per a una ampliació de l'estudi del material ceràmic aparegut al castell durant aquesta campanya, vegeu J. Vidal (VIDAL et alii 2000).

⁶. Per al període 1600-1635 tenim una proporció escudella/plat d'1:2, i d'1:3 per al període 1635-1670. Per als jaciments medievals, aquesta proporció és inversa, pròximes a 3:1. Al castell d'Ulldecona, trobem la mateixa proporció, de manera que el quocient es va capgirant amb el pas dels segles, d'on es dedueix una transformació dels hàbits que dura un parell de segles en consumir-se (TELESE 1991).

⁷. Vegeu H. Fibla (FIBLA et alii. 2000).

⁸. Les noves estances descobertes es troben a l'interior del que seria el recinte intern del període andalusí, per la qual cosa les noves construccions cristianes s'acomoden a aquest espai que, ara per

ara, desconeixem si es trobava buit o amb estructures domèstiques i/o defensives.

9. Entre 1313 i 1327 es va completar mitjançant diverses compres el domini de Godall per part dels santjonistes, que es va integrar a la comanda d'Ulldecona. (BONET, 1994:307-310; 1998:10).

10. "Ulldecona ja figurava com el lloc més important de la regió meridional del Montsià el segle XIII, i es confirmà com a tal al XIV." (BONET, 1998:10).

11. El 1343 el Consell d'Ulldecona i el de la Sénia van establir una concòrdia relativa a la jurisdicció d'aquesta, amb l'elecció de dos síndics d'Ulldecona. En definitiva, la concòrdia afavorí la situació de privilegi de les elits locals d'Ulldecona. (BONET, 1994:305; 1998:11-12).

12. Durant el regnat de Pere III (1336-1387), es va mantenir una cooperació molt estreta entre la Castellania i la monarquia amb l'elecció de Juan Fernández de Heredia com a Castellà, els quals mantenien una bona relació d'amistat i lligams polítics i econòmics. El rei va afavorir l'orde amb tot un seguit de privilegis nous a més de la confirmació dels vells; també va frenar la marxa dels diners recaptats cap a la seu central de Rodes, i va augmentar considerablement les arques reials per (deficitària per la política militar i expansionista del rei) i de la Castellania (BONET, 1994:71).

13. Entre els privilegis concedits per Pere III, hi ha el de la provisió d'un embarcador per a l'orde a la costa, dins del terme d'Ulldecona el 1351 (BONET, 1994:71).

14. El 1386 es va ordenar el trasllat de les dones preses al castell a la casa del

veguer per evitar abusos deshonestos (BONET, 1994:245). No es gens estrany que el castell, com a fortalesa i probablement amb una petita dotació de frares militars, tingués una presó. Ja anteriorment, el 1331 van ser empresonats dos veïns de la Sénia (ALMUNI; BONET; CURTO, 1995:87).

15. "Una altra notícia de 1370 informa del finançament de les obres del castell per un frare, anomenat Bernat Denopahon, per les quals havia pagat 1000 sous anuals (ALMUNI; BONET; CURTO, 1995:86).

16. "Frey Pero de Moros, Castellán de Amposta, con Frey Gonçalvo de Funes, de Cantavella y Aliaga; Jofre de Canadall, de Ulldecona; etc. etc. Considerando los graves inconvenientes que se siguen de que la cárcel pública esté en el castillo, lejos de la corte del veguer y sin vigilancia de noche, con la consiguiente facilidad de que huyan los presos, se concede a los paeres jurados y prohombres de construyan nueva cárcel, en el lugar que mejor y más conveniente les parezca, en la misma villa. Dado en Caspe 21 de mayo". (BAYERRI, 1951:25).

17. V. Almuni (ALMUNI, BONET, CURTO, 1995:83).

18. V. Almuni (ALMUNI, BONET, CURTO, 1995:89).

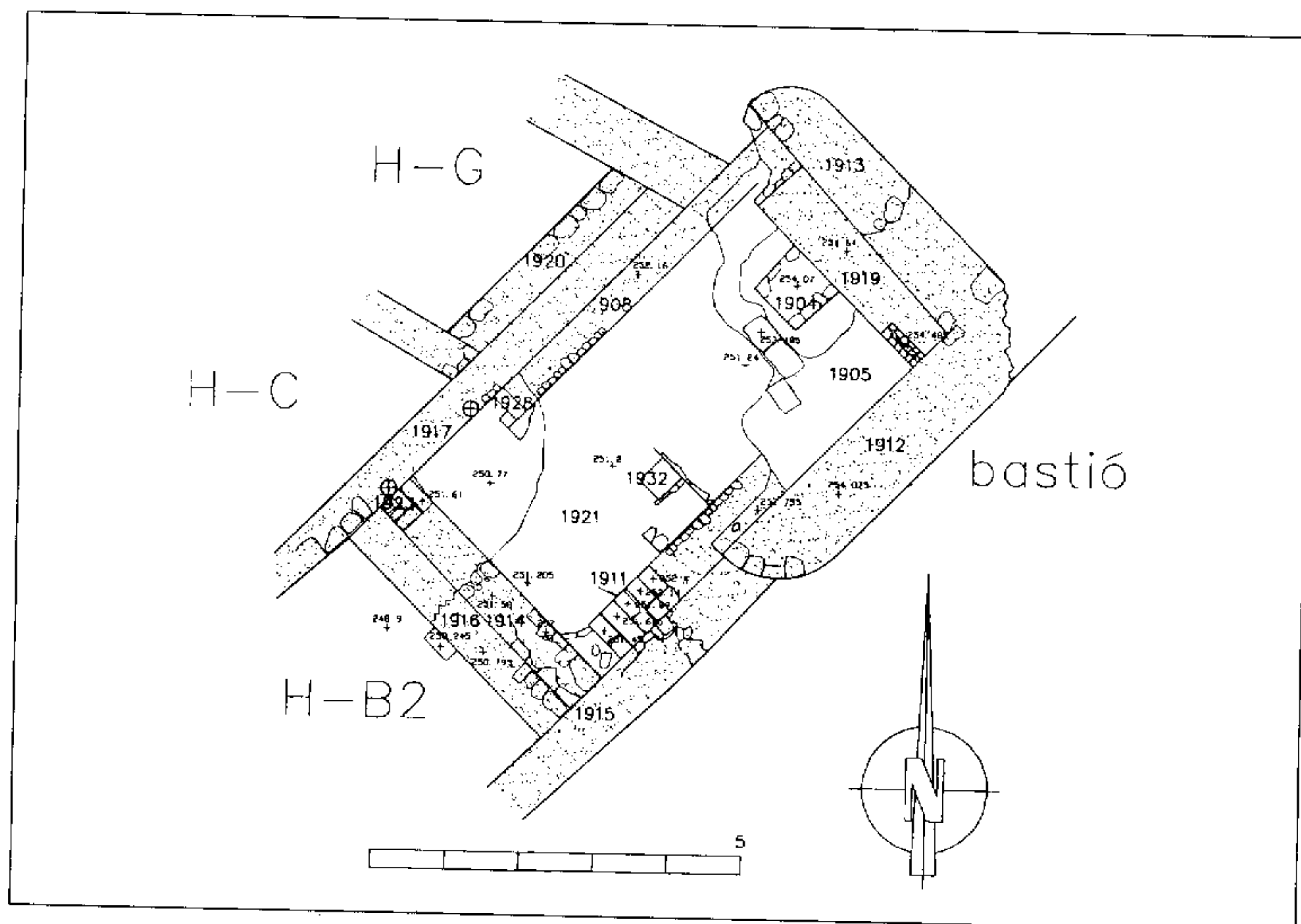
19. A les visites pastorals de 1718 consta com a ermita. Arxiu Capitular de Tortosa.

20. T. Forcadell (FORCADELL; ALMUNI; MICHAVILA; VILLALBÍ 1995).

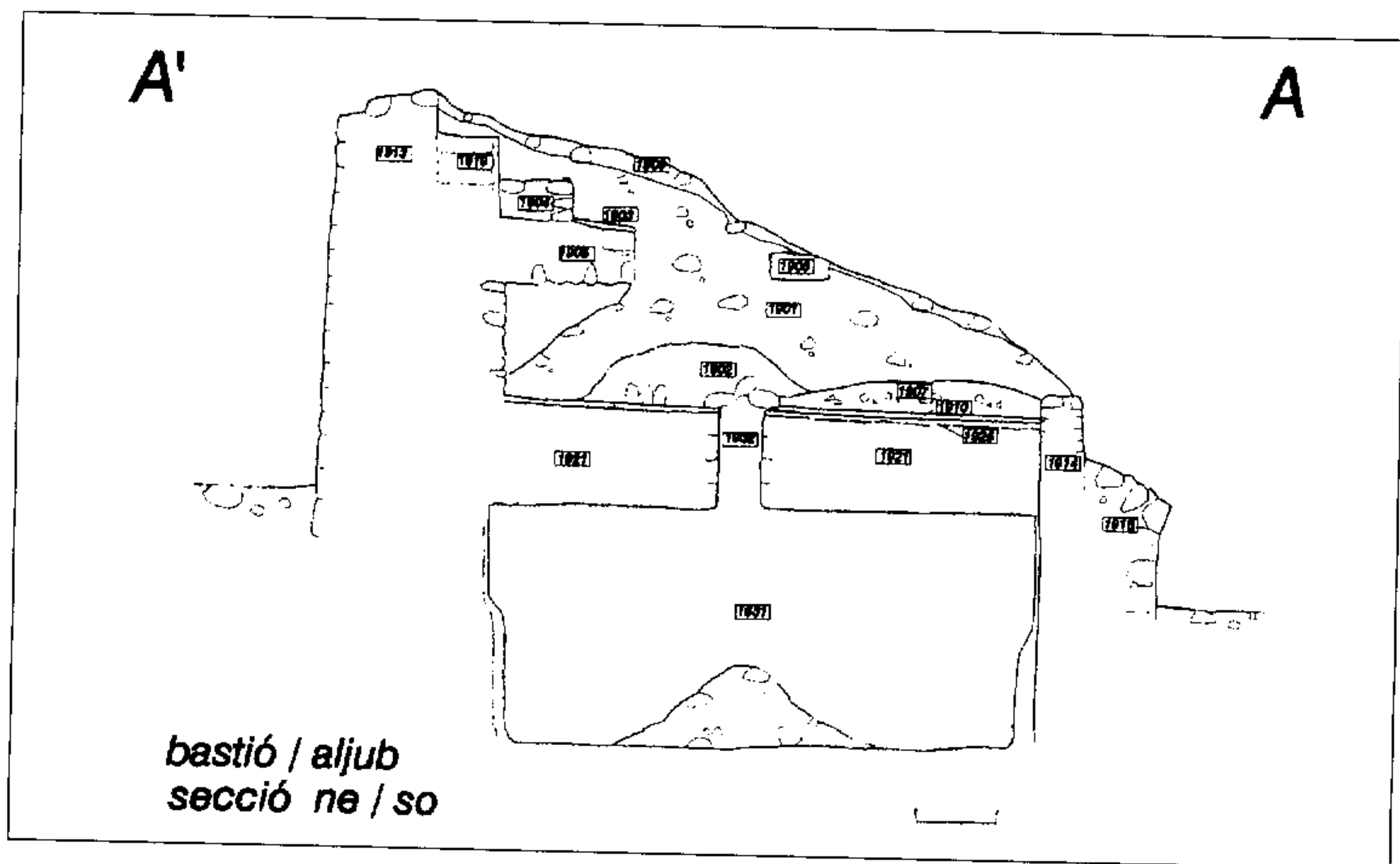
21. Construcció de la capella de Sant Gregori i arranament de la teulada. (ALMUNI; BONET; CURTO 1995:83)

Plànol 3. Planta del bastió andalusí

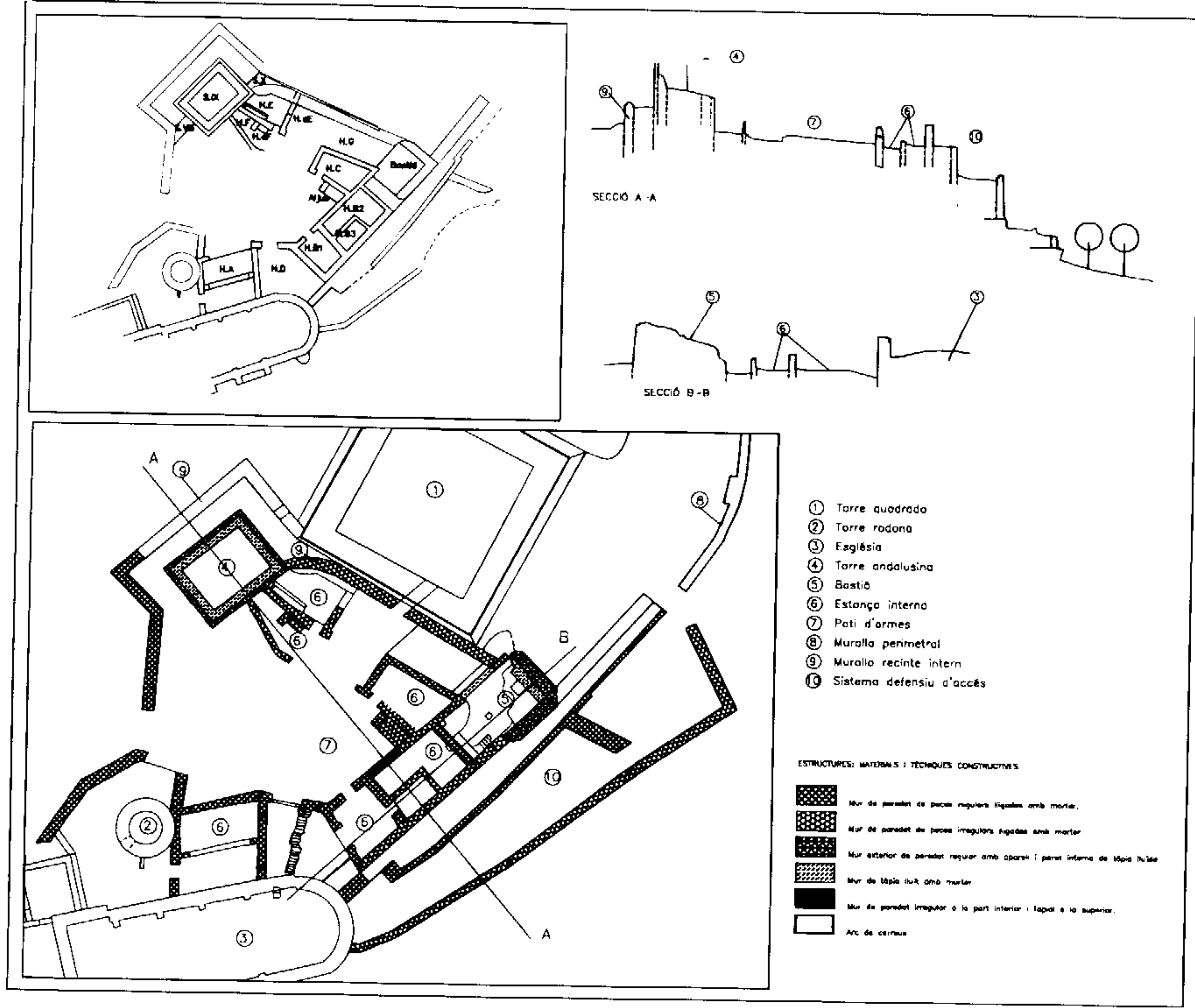

bastió / aljub
secció ne / so

Plànol 4. Secció A-A' del bastió

Plànol 7. Plantes i seccions del recinte interior de la fortificació